

CARTEA DE POPULARIZARE A ȘTIINȚEI ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC ÎNTRE 1859 ȘI 1918. CÂTEVA MODALITĂȚI DE RECOMANDARE

Lector. univ. dr. Simona Antonescu

O carte nu e numai un conținut imponderabil și simbolic, este și obiect, produs spre a fi vândut și cumpărat, supus legilor economice.

„Vânzătorul” trebuie să se preocupe să facă obiectul dorit de „cumpărător” deoarece el însuși dorește să obțină de la acesta o valoare (în speță banii). Desigur că vânzătorul unui produs poate declara sau crede că așteaptă să primească în schimb și o altă valoare (recunoștință, simpatie, admirație, prestigiu, succes etc.) direct de la cumpărător sau de la un observator extern. Dar și aceste valori abstracte și inefabile pot fi exprimate economic. Este de ajuns să măsurăm efortul¹ (exprimat în efort financiar, efort fizic, efort intelectual, efort afectiv) pe care îl face cineva pentru a produce/vinde un produs pentru a avea o măsură a prețului produsului pentru acesta. La rândul său, și cumpărătorul se așteaptă să primească în schimbul valorii pe care o cedează obiectul cu toate consecințele sale satisfăcătoare (confort, plăcere, educație, prestigiu etc).

În privința obiectului carte, perioada pe care o studiem este una relativ ușoară, atât pentru vânzător cât și pentru cumpărător pentru că obiectul „carte” ne apare ca deja definit și structurat, la fel ca și circuitul producerii de carte. Retorica care pune permanent în discuție aspecte sau

---

¹ Reamintim, după Gary S. *Becker*, (**Comportamentul uman – o abordare economică**, traducere Dana Baltag și Simona Preda, București, All, (c) 1994, 334 p.) că noțiuni care par prea puțin “economice”, ca efort fizic, intelectual și afectiv, pot fi traduse în termeni de preț. Efortul este expresia consumării unui “bun” produs și posedat anterior de către subiect (forță fizică, sănătate, educație, talent, liniște sufletească), are deci un preț care se poate calcula, însumând prețul a ceea ce a consumat subiectul pentru a produce “bunul” și prețul a ceea ce va pierde subiectul nemaivând bunul respectiv sau consumul care îi va fi necesar spre a-și reface bunul.

actori ai circuitului, cerând modificări ale obiectului, creșterea circuitelor sau schimbarea actorilor sau comportamentului acestora, arată că e vorba de o realitate care se negociază într-o piață². În această piață poziția celor doi actori nu este egală. Din anumite puncte de vedere, pe rând, fiecare dintre cei doi actori poate conduce „jocul”. În ultimă instanță cumpărătorul alege dacă și în ce condiții cumpără produsul, dar el e dependent de oferta pe care i-o face vânzătorul. Vânzătorul e avantajat de faptul că poate fixează condițiile prealabile (ce obiect va negocia, la ce preț, când, cum), dar depinde de succesul pe care strategia sa comercială îl are (sau nu) pe lângă cumpărător.

Înainte de a cumpăra un conținut cititorul cumpără un obiect. În cazul cărții de popularizare a științei, fenomenul este și mai pregnant, deoarece conținutul era într-o proporție covârșitoare cognoscibil și în alte variante (articol și/sau conferință). Pentru editor lucrul acesta reprezenta un avantaj (putea ști cum e cotate pe piață autorul, titlul, subiectul, domeniul), dar și un dezavantaj. De ce ar mai cumpăra cititorul un obiect al cărui conținut e deja „uzat”? Cartea oferă anumite avantaje³ în raport

---

² Dacă favorizăm faptul că modernizarea României este mult în urma modernizării altor țări ni se va părea piața de carte ca fiind un produs (aproape) nou. Dacă ținem cont de vechimea și gradul de structurare a modelului pe care România îl împrumută, situația românească nu are nimic nou (în linii mari), mai ales că nici piața românească nu era nici ea în deceniul inaugural.

³ Ne permitem să deschidem aici o paranteză despre documentele tip carte. Acestea reprezintă partea cea mai „misterioasă” a popularizării. De ce apăreau? Informațiile cuprinse în cărți sunt în urmă cu decenii în raport cu pătrunderea lor în spațiul românesc. (Buffon e tipărit în volum independent în 1910, într-o broșură de 32 de pagini). Cel mai adesea conținutul cărții a trecut anterior printr-o altă formă de popularizare (conferință sau articol). Cartea are dimensiuni reduse și e editată de multe ori în condiții mai proaste decât periodicul, ceea ce afectează ilustrația, când există. Câteva explicații ni se oferă, și probabil că toate sunt valabile într-o oarecare măsură. Pentru cititor, cartea are prestigiu, un prestigiu simbolic, pe care periodicul, chiar de ținută științifică, nu-l are. Cartea e mai economică. E mai ușor de cumpărat și mai ușor de transportat. E mai ușor de citit. E potrivită cu o lectură înceată, întreruptă, comodă. Nu presupune deplasări în spațiu ca o manifestare publică. Pentru autor, cartea dă prestigiu. Pentru autorul care vrea să facă carieră profesională, atunci ca și acum, cartea poate ajuta la ascensiunea socială pentru că poate fi trecută în bibliografia personală. Fără să îmbogățească pe nimeni (dar mulți pot visa la asta) cartea produce bani. În afară de cazul în care autorul de articol era și redactor plătit al revistei la care scria și în afară de situația în care era proprietar sau coproprietar al vreunui periodic și (putea) câștiga din vânzarea revistei, contribuția la o revistă culturală nu era răsplătită pecuniar. *Viața românească* este cea care „revoluționează” piața muncii intelectuale plătindu-și sistematic (și generos) colaboratorii, spre indignarea lui Iorga care vedea în acest fapt o

cu alte tipuri de publicații, dar chiar cu aceste avantaje, cartea trebuie să dezvolte tehnici speciale pentru a rezista nu numai concurenței interne (cărți contra cărți), ci și concurenței cu alte forme de popularizare. Așa cum cartea prezintă avantaje față de periodic sau conferință și acestea, schimbând punctul de vedere, prezintă diferențe care pot fi percepute ca avantaje față de carte⁴. De asemenea nu trebuie uitat că popularizarea

---

încercare de a cumpăra conștiințe. Autorul (ca autor, traducător, adaptator) de carte era în schimb întotdeauna plătit, fie de către editor, fie obținând un procent din vânzarea cărții. Autorul putea alege și varianta de a plăti de la început prețul de tipărire al cărții și să aștepte să câștige din vânzarea acesteia. Subiectele de popularizare a științei au avut de la început piața de desfacere. Viitoarelor cărți li se face indirect reclamă prin discursul insistent despre necesitatea vulgarizării științei. E drept că piața aceasta nu e atât de sigură ca cea a manualelor, dar nici nesigură nu e. Tocmai de aceea, producția de astfel de cărți tentează atâtea instituții editoare. Uneori, cheltuielile sunt reduse la minim, cum este cazul editurilor care scot o revistă. Aceeași editură furnizează și extrase din revistă, cu articolele cele mai cerute. Paginile sunt gata tipărite, uneori și gata editate și editura și autorul câștigă aproape fără nici o cheltuială suplimentară. Este situația editurii Socec care tipărește buletinul Societății Geografice, a editurii Laboratorii români care tipărește *Revista științifică*. În domeniul cărții tipografiile pot să-și regleze tirajul în funcție de cerere mult mai bine decât pentru periodic. Vânzarea periodice este mult mai nesigură. Chiar și la începutul secolului XX se mai păstrează cutuma trimerii periodice către cititor. Acesta poate să returneze periodicele dacă nu vrea să se aboneze. Nereturnarea e interpretată ca act de abonare, dar în practică bineînțeles că disfuncționalitățile sunt numeroase. Cartea se vinde după reguli comerciale mult mai clare. În toată epoca urmărită, nu se poate vorbi de o instituție editoare care să privilegieze acest tip de literatură. De altfel, în alt oraș decât București și oarecum în orașe mărișoare ca Iași sau Craiova, problema este superfluă, neexistând nici documente atât de numeroase încât să merite efortul, nici atâtea instituții de tipul editurilor sau tipografiilor care să permită posibilitatea alegerii. Există cel mult două tipografii, cel mai adesea într-o anumită perioadă una singură, care fac oficiul tuturor activităților editoriale posibile, se ocupă și cu tipărirea și cu comercializarea produsului. Cît despre existența fizică a instituțiilor ar trebui studii amănunțite în arhivele de provincie pentru a se vedea dacă aceeași existență fizică (în speță clădiri și tehnologie) nu se ascunde sub denumiri diferite când își schimbă proprietarul sau când acesta, din diverse motive, consideră că e cazul să-i dea un nume nou. Când se observă o anumită continuitate (de exemplu o relație autor/editură) e probabil să presupunem o relație între persoane, nu de scop intelectual. Din diverse motive (prietenie, interese financiare, rudenie etc) un autor preferă un anumit editor sau invers. Rămâne totuși problema surmontării dificultăților legate de conținutul propriu-zis al cărții. Avantajul subiectului cunoscut se poate transforma ușor în dezavantajul subiectului prea cunoscut, învechit. De aceea cartea a dezvoltat o retorică și o stilistică mult mai complexă a titlurilor și în genere a informațiilor cuprinse în pagina de titlu.

⁴ Pentru conferințe faptul că sunt un eveniment mai mult sau mai puțin monden, că oferă atracții (planșe, mostre, proiecțiuni luminoase, experiențe) pe care cartea nu le poate

științei, ca domeniu global, e în concurență cu toate activitățile pe care le poate desfășura publicul potențial, în loc de a se preocupa de cultivarea prin știință. Pe scurt, cartea sau broșura trebuia să caute forme specifice spre a atrage publicul, convingându-l că acest conținut e în același timp același dar și altceva decât ceea ce a citit sau a auzit deja. Primul contact cu cititorul urma să fie foarte important (mai ales că putea fi și ultimul, cumpărătorul putând renunța la încheierea contractului de vânzare-cumpărare). Interesul producătorilor se va centra pe două puncte de contact esențiale pentru stabilirea relației de contact: rumoarea⁵ din jurul textului propriu-zis și informațiile de pe copertă și pagina de titlu.

Rumoarea

*Opiniile și impresiile pe care le primim de la ceilalți constituie un factor de însemnătate variabilă: important și eficace în direcția recomandărilor de lectură, inegal și aleatoriu în facilitarea comprehensiunii.*⁶

Cititorul poate avea acces la informații mijlocite (primite prin intermediar, înainte sau separat de perceperea fizică a obiectului). Informațiile de acest fel pot fi obținute de la alte persoane, din cataloage de colecții sau din cataloage de edituri, din reclamele sau recenziile din reviste sau din orice alte surse scrise. „Reclama” de carte nu lipsește din presa vremii. Proporțional, ea depășește cu mult ceea ce se spune în presa românească actuală despre carte. Ea poate apărea sub forma reclamei propriu-zise, sub forma „îndrumării la lectură” prin rubrici numite în general „bibliografie” și sub forma recenziei favorabile. Trebuie să ținem cont că și o recenzie nefavorabilă poate produce un efect de atracție „contestatară”. (Probabil că la dezvoltarea darwinismului printre adolescenți a contribuit, nu puțin, și indignarea adulților onorabili care prevesteau pieirea lumii prin succesul noilor teorii).

A scrie o cronică nefavorabilă în domeniul popularizării științei e mai degrabă un fapt rar⁷. Sentimentul că oricât s-ar scrie, se scrie prea puțin în domeniu e atât de pregnant, încât producțiile sunt mai degrabă

---

suplini și cere un efort intelectual mai redus; pentru periodic, lectura rapidă, varietatea, ritmicitatea, dimensiunea, ciclicitatea.

⁵ Denumirile din acest capitol au fost luate din Paul **Cornea, Introducere în teoria lecturii**, București, Editura Minerva, 1988, 305 p.

⁶ Cornea, *Idem*, p. 150.

⁷ Nu este rară în schimb critica la modul general (nu avem/nu am avut pînă acum nici o carte bună de ....; cărțile de .... sunt toate proaste).

lăudate și cititorii îndemnați să le cumpere. Mai mult decât critica, omisiunea e semnificativă⁸.

În diverse publicații, rubricile de „bibliografie”⁹ mai mult sau mai puțin permanente, în care redacția propune, prin scurte note sau chiar prin articole mai largi, apariții mai mult sau mai puțin recente, ca lectură posibilă pentru cititori, atrag atenția prin eterogenitatea lor. I se propun în mod egal cititorului cărți și reviste, romane și manuale, literatură pentru copii și teze de licență, ca și cum nu cartea ar trebui să se modeleze după gustul, interesele și nevoile cititorului, ci acesta ar trebui să se adapteze la ceea ce apare¹⁰. Fiecărui titlu indicat i se pot găsi motive plauzibile pentru care apare într-o rubrică sau alta,¹¹ dar suma acestor indicații sugerează, mai degrabă decât fluiditatea delimitărilor, o preocupare care se păstrează în timp, chiar după ce nu mai este necesară¹², pentru urgența culturală. Numai în revistele pentru „popor” se vede preocuparea pentru selecție, inspirată probabil din analizele pornite din inițiativa lui Spiru Haret în privința fondului bibliotecilor școlare.

Mai semnificativă decât cronică sau reclama individuală pentru o producție sau alta ni se pare a fi fost pe de o parte discursul despre importanța științei promovat pe diverse canale, iar pe de altă parte ceea ce am putea numi vecinătățile „onorabile” ale cărții de popularizare a științei.

---

⁸ **Calendarul Minervei** popularizează producțiile Editurii Minerva fără să pomenească de producțiile editurilor rivale. (Nu știm la ce editură sau edituri se face aluzie, când se vorbește, repetat, de “acele” instituții care pun interesul material mai presus de orice altceva și sunt conduse de “străini”. Multe edituri ar corespunde descrierii, bănuiala noastră mergând spre Alcalay. Probabil că aluzia era clară pentru contemporani.)

⁹ Denumirile diferă, aceasta fiind însă cea mai folosită.

¹⁰ Apare o carte de bucate? Autorului trebuie să i se aducă mulțumiri, iar cititorul să devină convins de importanța lucrării (*Vii mulțumiri pentru că a înzestrat literatura noastră cu o carte atât de utilă. (...) Buna preparațiune a alimentelor pentru om este o cestiune fundamentală de igiena și economia casnică – Gr. Ștefănescu, Bibliografia*, în „Revista științifică: ziar pentru vulgarizarea științelor naturale și fizice”, an V, nr. 10, p. 159 [!] despre *Buna menajeră* de Ecaterina **Steriade**).

¹¹ Nu trebuie neglijat rolul întâmplării și al intereselor particulare (materiale, ideologice, afective) ale redactorilor, mult mai direct exprimate în epocă. Astăzi ni se poate părea oarecum inconvenabilă cutuma ca autorul de carte – redactor fiind să-și facă singur cronică favorabilă la cărțile pe care le scoate, deși am păstrat obiceiul cronicii laudative făcute de alții pentru redactorii și colaboratorii unei reviste. De asemenea, am învățat să mascăm mai bine semnalările “de prestigiu”, semnalări prin care autorul notei vrea mai ales să arate că el a citit cartea decât să o recomande celorlalți.

¹² Nu există domeniu care, începând de la sfârșitul secolului trecut spre noi, să nu fie suficient de bine reprezentat prin producții editoriale relativ bine delimitate.

Discursul despre popularizarea științei începe, se poate spune, o dată cu nașterea presei în limba română – o vechime care îl face deja onorabil – iar în perioada de după Unire nu mai trebuie să se impună, ci doar să se consolideze. O parte din acest discurs vine din sfera luminării morale – știința face parte din activitățile educative care ar trebui să-l preocupe pe om, care fac bine omului, pe care omul e dator să și le însușească. Este o etapă a convingerii, a impunerii, a captivării. Într-o primă etapă se presupune că cititorul nu știe și trebuie lămurit, într-o a doua că trebuie convins și într-o ultimă perioadă că trebuie fermecat. O altă sursă importantă a forței discursului de popularizare a științei vine din imperialismul științei – atât de evident în secolul XIX. Spre deosebire de literatură care este subiect de discuții (ce trebuie citit, cât, cum, de către cine), știința este mult mai puțin discutată și suspectată¹³. De fapt, discursul despre influența benefică a științei o ia mult înaintea realității, probă că editorii nu se grăbesc să publice și nici autorii să scrie sau să traducă pe măsura discursului, ci pe măsura cererii (preferând să publice mai des, vai, tot incriminatele romane).

Prin vecinătăți onorabile știința profită din situarea ei în proximitatea unor domenii cu o piață de desfacere mult mai largă. Într-o primă etapă (începută în deceniul al doilea al secolului XIX și încheiată în linii mari în deceniul șapte al aceluiași secol) popularizarea științei nu este diferențiată de domeniul cărții didactice – confuzie de care profită ambele domenii. În starea de penurie în care se găsea producția de carte, nedelimitarea avea un efect favorabil: se oferea spre lectură un arhigen, al cărții de învățătură, al cărții folositoare (în sens modern), fără să se aleagă prea mult. Vânzarea de carte avea nevoie chiar mai mult decât publicul de această nediferențiere – cererea inițială era mai mică chiar decât oferta. Categoria cărții didactice trebuia să depășească, dacă voia să se impună, granițele înguste ale căutării exclusive a unui public înscris în sistemul educațional, cât acest sistem nu era încă structurat. Ea trebuia să se adreseze „oricui” voia să se lumineze, oricui voia să învețe, în sens foarte larg. Cartea de popularizare a sprijinit acest proces de structurare a domeniului didactic, dar a și beneficiat de pe urma lui, nu numai concret, câștigând un public potențial mai larg, dar mai ales ideologic: popularizarea științei a devenit de necontestat, cum necontestate erau

---

¹³ Rămân în discuție numai cazurile particulare: al femeii sau copilului în raport cu știința; al științei “atee”, al științei “străine”.

rolul și importanța cărții didactice. Cartea „pentru popor”¹⁴ (în esență cartea adresată populației rurale cu nivel de instrucție modest) este un alt domeniu de a cărui proximitate a profitat popularizarea științei. Cel puțin în primele faze ale impunerii acestui tip de document, când se caută tonul just al difuzării unei culturi populare (a se citi pentru popor) știința este cea care aduce prestigiu și autorizează discursul „popular”, profitând în același timp de o piață de desfacere mai largă. Nu popularizarea științei se va rușina de latura practică sau de deschiderea spre lumea rurală a acestor tipuri de documente, acestea o vor părăsi pe măsură ce își vor definitiva un profil personal. Popularizarea științei s-a intersectat astfel cu subdomenii cum ar fi „educația antialcoolică” sau „educația agricolă” câștigând din această intersectare nu numai deschiderea spre un public numeros, dar și impresia subliminară că studiul științelor popularizate are efecte pragmatice.

Pagina de titlu

Distingem trei puncte de polarizare în jurul cărora se grupează informațiile care ajung direct, imediat și nemijlocit la cititor prin intermediul copertei/paginii de titlu: zona autorului/autorilor; zona titlului; zona responsabilităților de editare – antetul. Colecția este un spațiu intermediar care poate fi resimțit aparținând ultimelor două zone – ea oferă informații suplimentare sau redundante, dar intervine și ca o instanță supraordonatoare care girează prin prezența ei conținutul. O colecție care se va numi **Conferințele Ateneul Român** este mai apropiată de noțiunea antet; o (pseudo)colecție cu titlul **Studii medico-psicologice** sau **Studii filozofice** e o informație suplimentară la titlu. Informațiile cuprinse într-o zonă sau alta nu sunt rigid localizate. Un titlu poate cuprinde informații despre autori (de exemplu, despre autorii folosiți într-un text identificat printr-un autor principal în zona autorului). Zona autorului poate face trimiteri la conținutul textului. Cât despre raportul autorului cu textul, el se poate situa peste tot: între traducător (localizat în zona autorului) și traducere (informație din zona titlului), nu e nici o deosebire funcțională.

Toate cele trei zone interacționează cu vecinătăți mai mult sau mai puțin imediate în raport cu cititorul. Coperta nu este numai spațiul pe care

---

¹⁴ Ne referim la producția de carte (și alte tipuri de documente) care se clarifică ca domeniu după 1885, își are perioada de dezvoltare în epoca “Spiru Haret” și diminuează lent după 1910.

se găsesc informațiile, ci și o sursă de informații. Prin aspectul ei, cartea fixează sau nu atenția potențialului cumpărător, decodează (înainte chiar de a fi citit) conținutul prin culoare și ilustrație și oferă informații destul de precise asupra prețului produsului. Poate fi recognoscibilă și atunci oferă informații despre conținutul posibil și garanții în privința calității acestuia.

Zona autorului/autorilor

Informațiile despre autor trebuie să mulțumească cel puțin doi actori: cititorul, pe care să-l îndemne să cumpere cartea și autorul, care speră să se „vândă” prin titlul cărții. Faptul că tocmai autorii obscuri își detaliază meritele și medaliile pe întinderea mai multor rânduri nu provine numai din dorința acestora de a convinge cititorul neconvins de simpla numire, ci și, evident, din preocuparea lor de a se defini în raport cu sine. În încercarea de a sistematiza informațiile pe care le cuprinde zona autorului, la capitolul „alte informații” s-au acumulat cele mai bizare identificări de la *geni șicanat în artă și știință* la *inventatorul stupului „Ideal”*. Nu avem cum măsura unde se termină nevoia de a justifica în ochii cititorului autoritatea celui care scrie prin referiri la funcția acestuia, profesie, alte merite și unde începe vanitatea autorului. Referirile la o localitate anume care însoțesc uneori nume insignifiante par a fi urma unei astfel de nevoi de identificare. În sens invers, însoțirea unui nume de autor străin de tot atâtea determinări ca și un nume românesc pare o acțiune centrată pe public. Preocuparea de a convinge în privința celebrității sau a competenței, deși importantă, pare să vină pe locul doi după preocuparea de a dezvălui, de a reduce necunoscutul la cunoscut. Ceea ce zona autorului nu are timp să spună va cădea în sarcina titlului sau a cuprinsului să completeze. Nimic nu trebuie să rămână ascuns cititorului. Dacă autorul a ales să se prezinte (el poate alege să rămână anonim¹⁵), atunci trebuie să spună tot: nume, funcții (prezente și trecute), profesie, titluri științifice, studii universitare, decorații și alte distincții, școli prin care a trecut, ce și cât a mai scris, scopul și împrejurarea producerii textelor. Undeva, pe copertă, pe pagina de titlu, în prefață informațiile de acest gen trebuie să se regăsească. Puțini autori își permit luxul unei prezentări sobre (fie fără nici o determinare, fie cu o

---

¹⁵ Ceea ce nu înseamnă întotdeauna renunțarea la orice caracterizare, pentru că autorul poate semna atribuindu-și o calitate care îl reprezintă (doctor, medic la Spitalele din Paris, Un căpitan în retragere).

prezentare minimală, de regulă prin păstrarea titlului științific pentru cei ce sunt doctori). Dacă eliminăm lucrările care s-au pierdut și a căror descriere este incertă, dacă eliminăm lucrările impersonale apărute sub un antet oarecare și pe cele anonime (la unele dintre acestea trebuie să ținem cont că deconspirarea era totală, anonimatul fiind doar o situație de organizare a informațiilor de pe copertă¹⁶), mai puțin de un sfert din documentele publicate se mulțumesc să indice numai numele. Două par să fie situațiile în care acest lucru se produce: fie numele este de notorietate și nu mai are nevoie de prezentare¹⁷, fie despre autor nu se poate spune nimic în plus. Situația se repetă când apar mai mulți autori: prefațatorul, traducătorul (adaptatorul) sunt la rândul lor prezentați cu aceeași minuțiozitate. Impresia e că, dacă unul dintre nume nu poate fi integrat într-un sistem de relații, celelalte sunt prezentate supra abundent, spre a suplini lipsa de informații.

Ce este considerat semnificativ spre a fi spus cititorului? Statutul profesional, dacă aduce prestigiu celui care îl deține sau are legătură cu subiectul sau dă garanții în privința tipului de tratare a acestuia. Doctoratul se precizează aproape întotdeauna, ca și titlul universitar. În raport cu universitatea, se precizează chiar și relațiile mai „umile”. Medicii se recomandă ca atare în cele mai multe cazuri (raportând numărul de medici care scriu la numărul de menționări pe copertă a statutului), militarii, întotdeauna, iar alte categorii, profesorii, inginerii, avocații, învățătorii, absolvenții de facultate, în proporții relativ egale (trebuie să ținem cont că nu știm întotdeauna statutul profesional al celor care nu-l precizează). Suplimentar, dar mai rar, sunt precizate și relații care onorează statutul (locul absolvirii, identificat specific sau generic – *Paris*). Precizarea se adaugă când cel care și-o atribuie e tânăr sau mai aproape de anonim. Funcția/profesia este prezentată mai rar decât

---

¹⁶ Fie pentru că autorul se dezvăluie în cuprinsul cărții, fie pentru că identitatea sa este de notorietate, cum este cazul biografiei lui Davila făcute de Eniu Bălteanu, pe care toate periodicele îl indică ca autor, fără să țină cont de faptul că numele acestuia nu apare pe pagina de titlu sau pe copertă.

¹⁷ Flammarion, care nu apare niciodată cu nici o determinare în zona titlului, Darwin, Spencer, Buffon, Pestalozzi, Lombroso, Luis Kuhne, Buchner, Haeckel, Max Nordau etc. Pentru români, Victor Anestin este singurul care nu apare niciodată însoțit de vreo altă formă de prezentare, pentru ceilalți autori apărând fluctuații. Uneori acest fapt poate fi considerat o scăpare (cum este cazul cu Grigore Ștefănescu, care are o singură dată numele neînsoțit de titluri științifice și/sau grade didactice), alteori de o formă de “răsfăț” a unor autori ca Ion Ghica, Simion Mehedinți, Titu Maiorescu, C. I. Istrati care se joacă de-a sobrietatea.

statutul profesional și numai în situația în care este aducătoare de prestigiu sau garanții de autoritate. Ea face fie corp comun cu statutul (*medic al județului Ilfov*), fie este prezentată separat când între statut și funcție pot apărea diferențe: statutul e mai onorant decât funcția (*licențiat în matematică și profesor*, pentru că nu toți profesorii sunt și absolvenți de facultate); funcția e mai onorantă decât statutul (*învățător și director al școlii...*); funcția nu poate fi dedusă din statut (*medic și profesor de igienă la...*). Dacă o funcție sau un statut sunt percepute ca onorante, ele pot fi păstrate (precedate de *fost, vechi, ex-*). Când funcțiile sau statutele sunt mai multe, autorul poate alege să le menționeze pe toate, numai pe unele sau doar pe cea mai semnificativă. (Medicii preferă să-și atașeze funcția de profesor de liceu sau de seminar¹⁸, ceea ce arată că, față de prezent, ierarhia profesională era diferită). Localitatea poate fi asociată statutului sau funcției ori atașată numelui, fără să știm cu precizie ce valoare să-i atribuim (probabil că reprezintă locul unde trăiește autorul – persoană fizică în momentul publicării).

Între autorii români și străini apar disparități evidente. Celor străini li se asociază mai des localitatea (localitățile străine sunt asociate și autorilor români – de exemplu pentru a indica locul absolvirii sau al doctoratului), niciodată însă o analiză de detaliu a statutului profesional. Ei rămân *doctor din Milan* sau *de la Academia din Paris*. Străinătatea, indicată prin apartenență specifică (*medic francez*) sau generică (*autori străini*) este resimțită suficient de importantă pentru ca legătura cu ea să se păstreze în timp și un medic stabilit în țară, John Barker Mawr, să se mai identifice ca *englez* la 25 de ani după naturalizare (anul 1883 față de anul 1858)¹⁹.

Atribuirea unei valori (merit) suplimentar este și ea practică. Asocierea cu numele instituției (membru al), decorații, medalii sunt previzibile²⁰, altele ne surprind. De ce ar prefera Victor Babeș, dintre

---

¹⁸ Nu luăm în considerare situația când e vorba de o carte didactică, indicată spre a fi folosită ca manual și la care atribuirea e logică.

¹⁹ România a avut numeroase cazuri de naturalizări și a asimilat bine din punct de vedere cultural intelectualii străini. Aceștia nu rămân însă pentru contemporanii lor mai puțini “străini”.

²⁰ Atribuirile pot atinge dimensiuni semnificative (*profesor onorific, decorat cu medalia română “Bene merenti”, officier al Ordinului Regal Hospitalier și umanitar “St. Catherine du Mont-Sinai”, cavalier al ordinului Regal și Umanitar de “Melusine” din Franca. Membru al Academiei literare “Della Cultura Moderna” din Pisa în Italia. Membru activ al Societății Geografice Române și al Societății Geografice din Lisabona în Portugalia. Membru onorific al Societății “Presa Română”. Membru al*

toate titlurile de care dispune (și pe care le prezintă foarte variat de la o lucrare la alta, cu preferință pentru titlul de profesor) calitatea de *redactor al ziarului „Agrarul”*?

Nu pare să fi apărut în epocă ideea că aceste tipuri de atribuire au mai ales o calitate simbolică. Faptul că se preferă funcția sau statutul care poate identifica **acum**²¹ în defavoarea unor atribuiri atemporale (*vicepreședinte al Ateneului* în defavoarea lui *medic*) e una din dovezi. Totuși, dacă nu pare să existe sensibilitate la valorile simbolice, există conștiința că se poate profita de atribuiri. Cărțile care au nevoie (sau simt că au nevoie) de mai multă putere de convingere pentru a se impune sunt deosebit de bogate, atât în zona titlului, cât și în cea a autorului. Unele dintre acestea se apropie, voluntar sau nu, de mistificare. A atribui titlul de doctor (*medic*) unui autor care semnează cu pseudonim ar putea fi o mistificare, ca și folosirea unei atribuiri care nu atribuie nimic (*avocat* pentru o carte de medicină; *fost căpitan în retragere*, *auditor* la un curs universitar). Un merit poate fi extins logic, deși orice extindere nu oferă decât garanții parțiale (un autor se poate prezenta ca autor al altei cărți de succes) sau abuziv (atribuire de tipul *onorat de Expoziția din 1906 cu Medalia jubiliară plachetă de colaborator și distincțiunea mențiune onorabilă pentru obiecte antice și geologice în calitate de participant* pentru o carte de igienă sau *diplomat în hipnotism al Institutului de Științe Oculte din New-York*).

Dacă relația cu identitatea concretă a autorului e atât de detaliată, relația acestuia cu textul e mult mai discretă sau poate considerată ca ne semnificativă²². Se întâmplă chiar ca pagina de titlu și coperta să se contradică și este destul de frecventă situația când informația e incompletă (de exemplu specificarea „traducere”, „traducător” fără identificarea sursei textului). Cutuma pare să fie „ultimul autor e stăpânul

---

Asociațiunii Transilvane pentru Literatura și Cultura Poporului Român și al altor societăți științifice, literare și umanitare din Italia, Franța, etc, etc), în funcție mai mult de vanitatea autorului decât de atribuiri reale. Cei mai mulți dintre savanții epocii ar putea, dacă ar vrea, să umple cu ușurință zece – cincisprezece rânduri cu titlurile onorifice și medaliile, fără a mai pune la socoteală calitățile politice.

²¹ Când un autor își atribuie o valoare care în sine e trecătoare îi conferă acesteia calitatea de a fi eternă. Cititorul nici nu are cum ști dacă ea mai e valabilă în momentul apariției cărții și cu siguranță că, în timp, dacă va citi cartea peste un număr de ani, valoarea devine caducă.

²² Invers, relația textului cu autorii nu este de loc discretă. În zona titlului se găsesc informații diverse despre tipul de text (traducere, prelucrare, adaptare etc) și despre autorii care au intervenit sau au fost folosiți în text.

textului”. El poate să intervină sau nu cu precizări suplimentare, fie direct pe pagina de titlu, fie în prefață sau în text²³. Ideea că cel care semnează e autorul trebuie privită din perspectiva epocii. Pentru cititor cel care semnează **este autorul** (dacă nu dă peste vreo informație suplimentară care îi contrazice părerea inițială), fără să lege neapărat noțiunea de autor de noțiunea de originalitate. Cititorul mediu e de altfel obișnuit, din lectura romanelor de consum și a jurnalelor, să acorde un interes moderat originalității în raport cu cantitatea de informații sau de plăcere pe care o furnizează un text. Singurul lucru la care nu se așteaptă cititorul este ca cineva să-și atribuie o identitate pe care nu o are. Ceea ce pare banal când e vorba de autori români (e mai frecventă practica de a semna o lucrare care nu-ți aparține, decât a semna cu numele altuia o lucrare originală), se complică la autorii străini care, prin traduceri și adaptări, ajung să gireze texte mai mult sau mai îndepărtate de original. Din acest motiv noțiunea de „traducător” trebuie acceptată cu aceeași circumspecție ca și noțiunea de „autor”. Ea pare uneori mai mult o măsură de protecție împotriva acuzației de plagiat sau dorința de a atrage atenția prin implicarea unuia sau mai multor nume sonore, pe care „autorul” le poate adăuga și la sfârșitul titlului, ca surse de informare.

Numele în sine ar trebui să dea informații despre conținut, să creeze în cititor așteptări pe care textul să le confirme sau să le infirme. În ciuda diversității de nume (dacă luăm în calcul toate mențiunile de autor), unele dintre acestea erau suficient de cunoscute din diverse surse ca să creeze așteptări temeinice, altele provocau probabil o senzație de déjà vu, eventual confirmată de informațiile adăugate numelui sau de cele din alte zone. Nu ni se pare însă că centrarea pe nume e partea cea mai puternică a zonei autorului, decât ca excepție. Pe copertă acesta e mult mai puțin pus în valoare decât zona titlului și chiar a colecției (care e

---

²³ *Am mai adaos chestiunea despre religiune... eară în ceea ce privește chestiunea omului, propriu vorbind, am reunit ideile deferișilor învățați în două capitole, ce se pot privi ca o elaborare a mea”; ...m-am decis a aduna din lucrarea sus citată tot ce este bun pentru noi românii și a adăoga și adopta tot ce este mai acceptabil pentru țara noastră, cum și privirile mele personale, cari, mai cu deosebire la școalele pentru copii mici, diferă cu totul de ale autorului Hober; Paginile ce urmează sunt o culegere din mai multe manuale de hipnotism...; ...am crezut mai nimerit să compilăm câte ceva din toate... La întocmirea acesteia [broșurii] au slujit operele următorilor savanți: dr. Bernheim Charcot, dr. A. Cullerre, Brown-Sequard, Bell și Chambard; Lucrarea de față nu e o simplă traducere, ici-colo am căutat să eliminăm părți care nu ne privesc pe noi, introducând în schimb date și fapte mai potrivite cu țara noastră, luate chiar din viața României.*

recunosibilă și prin formă și aspect grafic). Însoțirea numelui în sine cu atâtea atribuiri suplimentare favorizează ipoteza supremației acordate valorii de **a avea** (funcții, statut profesional, statut social, merite suplimentare) celei de **a fi**. Autorul se așteaptă ca cititorul să verifice **ce** este, nu **cine** este și îi oferă acestuia dovezi în consecință.

Zona titlului

Spre deosebire de zona autorului, unde nu am descoperit modificări în timp care să poate fi înscrise pe un grafic regulat și nici constante ale unei relații autor – atribuire, cu excepția faptului că Victor Anestin nu apare niciodată însoțit de vreo atribuire oarecare²⁴, titlul se modifică în timp și în funcție de domeniul conținutului.

Textul unui titlu oferă informații despre conținut, informații despre raportul autor – text (complementare celor oferite de zona autorului), informații legate de carte (sau text) ca obiect.

Informații despre carte ca obiect. Acestea sunt cele mai ușor de individualizat. Sunt informații despre ilustrația²⁵ cărții (tipul de ilustrații și numărul lor, precizat numeric sau vag – *numeroase, multe, bogate*). „Figurile”²⁶, tabelele, hărțile, gravurile și mai târziu fotografiile sunt considerate atracții și precizate ca atare. Precizarea ediției poate fi prilej de mistificări, mai ales când se fac raportări la edițiile străine, care au cifre astronomice (a douăzecea, a patruzecoa), dar și datele despre edițiile românești trebuie să țină cont că noțiunile ediție²⁷ și tiraj nu sunt bine

---

²⁴ Un motiv ar putea fi și faptul că Anestin e redactor și colaborator la atâtea reviste și edituri încât nu duce lipsă de atribuiri exaltante în reclamele care i se fac și și le face singur, ca director de publicații.

²⁵ Ilustrație (ilustrațiuni) are 31 de ocurențe, în timp ce participiul ilustrată (asociat de obicei termenului ediție) 5 ocurențe.

²⁶ 49 de mențiuni ale termenului însoțite cel mai adesea de determinări cantitative și calitative (*litografiate, superpuse, numeroase, (cu) mai multe, intercalate, explicative*).

²⁷ În 1883 un autor putea încă să enumere edițiile unei lucrări astfel *I-a edițiune a acestui opuscul s-a publicat în franceză în 1871 [Des fievrea des marais]; a II-a edițiune s-a publicat în jurnalul Românul din 1872 (iulie 20 – aug 6); a IV-a edițiune s-a imprimat la tipografia Statului gratis pentru a se împărți earăși gratis la toate autoritățile din țară*. “Ediția” a III-a, nemenționată, este probabil apariția lucrării în *Revista științifică* a lui Aurelian și Ștefănescu (nemenționarea ar putea avea rolul de a masca faptul că în *Revista științifică* lucrarea nu a apărut integral). Implicit, ediția propusă publicului devine “a cincea”. După o astfel de logică un text putea ajunge cu ușurință la câteva “ediții” în același an. Dacă practica era curentă, ar putea fi o explicație pentru inconsecvențele din **B.R.M.** (care nu aparțin autorilor bibliografiei, ci

delimitate. Acesta din urmă e precizat cel mai adesea cantitativ (prima mie, a doua mie). Nu numai faptul că sunt peste 160 de mențiuni ale termenului **ediție**²⁸ arată că acestea i se acordă importanță, ci și faptul că de regulă termenul e însoțit de precizări care s-o pună în valoare: *ultima, nouă, completată, completă, revăzută, prima, originală, populară*. Ediția urmărește să asigure cititorul în privința calității produsului pe două căi principale: prin număr, îi sugerează acestuia că textul a mai fost apreciat, iar prin individualizări că, deși asemănător cu altele, acest obiect pe care îl are în față este diferit și calitativ superior.

Informații despre relația autor – text. Titlul de popularizare a științei nu are nimic de ascuns, dimpotrivă, vrea să dezvăluie totul. Titlul este locul în care relația autorului cu textul poate fi detaliată suplimentar. De obicei în titlu sunt trecute sursele de informare ale autorului, eventual cu informații suplimentare despre calitatea acestor surse. Raportul dintre numărul surselor și dimensiunile lucrărilor ne fac foarte sceptici în privința consultării lor efective²⁹. Autorul „care semnează” poate interveni pentru a aduce precizări în privința felului în care a folosit aceste surse, unele de natură foarte personală (Unul a scris un text *în onoarea părintelui* său, altul în memoria fratelui, unul a avut o revelație, altul a fost *mânat de intenții bune*). Deși autorul are tot textul la dispoziție (plus posibilitatea de a adăuga prefețe, postfețe, note), o mulțime de lucruri par să trebuiască a fi spuse de la început, fără să mai aștepte. Unele informații par a ține în aceeași măsură de text și de autor. Așa sunt cele legate de conferințe. Acestea arată că textul a fost „verificat”, garantează calitatea lui (și poate trezesc curiozitatea cititorului care nu a fost de față la eveniment), dar spun ceva și despre autor (cel puțin ce a făcut într-o anumită zi a vieții sale, la o anumită oră). A ține o conferință la Ateneu sau, și mai bine, la Societatea Geografică în prezența Majestății Sale spune pentru inițiați cărei lumi aparții.

---

notațiilor de pe pagina de titlu a lucrărilor cuprinse în **B.R.M.**) unde precizările legate de numărul de ediții nu corespunde întotdeauna cu numărul edițiilor înregistrate (fapt verificabil prin simpla numărare) și ar putea lămuri și misterul cărților care debutează direct cu ediția a II-a.

²⁸ Termenul “ediție” (“edițiune”) ocupă un loc mai mult decât onorabil (cinci) ca frecvență.

²⁹ De fapt, practica este să se consulte o singură sursă (un vulgarizator străin) și să se preia toate sursele pe care acesta afirmă că le-ar fi folosit. Din sursă în sursă, pasaje sau citate trunchiate dintr-un autor circulă fără ca nimeni să le mai verifice originea.

Prin titlu autorul garantează autenticitatea sau calitatea. Folosirea persoanei I singular nu este o raritate. Autorul afirmă despre sine că ar fi făcut anumite acțiuni (cercetări, experiențe, călătorii) confirmând astfel autenticitatea întregului text sau a unei anumite părți din acesta. Dacă autorul nu este „prezent”, cum e cazul celor străini, altcineva intervine pentru a arăta că autorul a făcut cutare și cutare lucru. Insistență de-a dreptul redundantă când e vorba de fapte notorii (E nevoie să ni se spună că Nansen a fost la Polul Nord?). Metoda e folosită și pentru a introduce cele mai bizare aserțiuni. Înainte de a miza pe cartea unui public naiv, trebuie să avem în vedere și ipoteza convenției de lectură, în care autorul se face că spune, iar cititorul se face că-l crede.

Informații despre text. Zona titlului trebuie să ne ofere cele mai multe informații despre textul pe care îl avem de parcurs. Trebuie să-o facă într-un fel atractiv, care să ne îndemne să citim mai departe. *A devenit astfel, din ce în ce mai clar, că titlul are o dublă determinare: în funcție de opera pe care o denotă și în funcție de concurența celorlalte titluri, care solicită în același timp favoarea publicului*³⁰. (...) *În fiecare epocă funcționează o anumită modalitate a titrării, solidară cu sistemele de valori și marile curente de idei și sensibilități ce o traversează. Ea circumscrie ce anume trebuie pus în evidență și mai ales cum să se procedeze.*³¹ Astfel de afirmații limitează de la început succesul analizelor care ar vrea să obțină rezultate absolute numai din analiza titlurilor de un anumit tip³².

Abordarea noastră (căreia tocmai i-am fixat limitele) a pornit de la început din trei direcții. Prima dintre ele este cea a *așteptărilor noastre*, provocate de experiența noastră de cititor al anumitor tipuri de texte și de cunoștințele asupra epocii. Ne-am așteptat să găsim anumite lucruri în titlu și le-am căutat în mod special pe acestea. Al doilea tip de abordare a pornit de la *o analiză globală* a titlurilor, privite ca texte care se propun lecturii. Al treilea tip de abordare ar fi cel *al aprecierilor cantitative*. Fiecare tip de abordare a oferit soluții, surprize, dar și puncte de întâlnire.

---

³⁰ Paul Cornea, *Introducere...*, p. 154.

³¹ *Idem*, p. 155.

³² Ca întotdeauna când se trag concluzii pornind de la fapte scoase din context. Este cazul lucrărilor care încearcă să scoată o psihologie individuală din fapte care au și semnificație socială. Abuzul de substantive în defavoarea celorlalte părți de vorbire în comunicare este un semn de limbaj schizoid, dar mai schizoid ar fi să introduci titluri ininteligibile pentru epoca în care scrii.

Ipotezele de lucru permit economisirea timpului și ajută cercetării să nu devină fastidioasă și inutilă. Analizele globale sunt singurele care permit situări în contexte și interpretări ale rezultatelor³³.

Analiza cantitativă a fost folosită mai ales pentru a permite verificarea celor două direcții de analiză anterioare. Luată singură (și în ciuda aparențelor), analiza cantitativă ni s-a părut cea mai riscantă. Rezultatele ei depind de:

1. *Corpusul de titluri selectat*. În funcție de criteriile de clasificare, am lucrat simultan cu două serii de documente: cele care sunt, după orice criteriu posibil, texte de popularizare a științei și cele a căror selecție depinde de cel care face selecția³⁴. Literatura „pură” de

---

³³ Pentru a anticipa doar un răspuns, discrepanța de adresare foarte mare între polul masculin și cel feminin, de două ori vizibilă (lexical, adresarea către polul masculin cuprinde termenii “bărbat”, “băiat”, “fiu”, “domn”, “bărbătesc”, parțial “părinte”, “soț” care poate fi termen generic, iar cea către polul feminin “femeie”, “fată”, “fiică”, “doamnă”, “domnișoară”, “mamă”, “feminin”, “femeiesc”, “feminism” plus toți termenii care fac trimiteri la acțiuni și caracteristici specific feminine: “naștere”, “facere”, “alăptare”, “lehoză”, “însărcinată”, “gravidă” iar numeric, raportul e de 1 la 6 pentru termenul “femeie” față de “bărbat” și pentru “fată” față de “băiat”. Cumulând și ceilalți termeni, proporția e zdrobitoare pentru “masculini”, care ies cu totul estompați din competiție). Analiza globală arată că insuficiența prezenței termenilor de adresare “masculini” provine din faptul că **toate** textele de popularizare a științei se adresează bărbaților, în timp ce femeilor li se adresează **doar** unele. De asemenea, pentru că se bănuiește că femeia este în sine mai inaptă pentru știință, e nevoie de un mesaj special care să convingă cititorul (bărbat sau femeie) că, totuși, un anumit text se poate adresa (și) femeilor.

³⁴ Prin literatură de popularizare a științei înțelegem **textele cu subiect științific destinate unei difuzări largi, adresate unui public nespecialist și care nu aparțin literaturii didactice sau utilitare și cu atât mai puțin beletristicii**. Altfel spus, formele de manifestare în care sunt integrate aceste texte nu trebuie să aibă o destinație strict didactică, vizând obținerea unei diplome școlare de orice tip și nici un scop practic imediat și, bineînțeles, să nu aparțină domeniului literaturii sau științei. Această din urmă delimitare ne-a impus restrângeri drastice ale domeniului de cercetare ale cărui granițe ar fi devenit altfel prea imprecise. Prima delimitare a fost obligația de a opera o distincție între domeniul științei și cel al popularizării științei. Delimitările de acest tip nu sunt dificil de făcut, dar ne-au condus spre concluzii care sunt diferite de cele ale altor cercetări care s-au ocupat cu cercetarea domeniilor științifice. Intrate în sfera popularizării temele științifice suferă numeroase distorsiuni. Orice știință are astfel o istorie “oficială” care cuprinde difuzarea conceptelor științifice pe circuite autorizate (școlar, universitar, al cercetării științifice) și o istorie adeseori ignorată, deși nu e de loc “secretă” a popularizării sale. Al doilea tip de delimitări au fost impuse de obligația de a defini, măcar vag domeniul științelor. **Am ales ca domeniu al cercetării acel grup de discipline care nu au fost supuse nici unei contestări în privința științificității lor, care au constituit un grup distinct în programele de învățământ și**

vulgarizare reprezintă sub jumătate din totalul textelor studiate. Nu e totuna a lucra pe 766 de titluri sau pe 1816. Noi am ales să lucrăm pe toate titlurile înregistrate, ceea ce a diminuat simțitor densitatea lexicului de specialitate, dar a permis integrarea acestuia în contexte mai largi³⁵.

---

care au avut forme universitare de învățământ distincte de alte domenii, domeniul științelor fizico-naturale. În afara acestora, au intrat în atenția noastră acele domenii care s-au inspirat din modelul acestor științe, dar numai în măsura în care s-au inspirat, în căutarea stabilirii unui profil specific și acele domenii care au folosit “teorii” ale științelor fizico-naturale în diverse scopuri specifice. În definirea literaturii de popularizare a științei am avut de ales între două metode de lucru. Puteam pleca de la o definiție teoretică, căutând apoi acele realități care să corespundă acestei definiții. Puteam pleca de la o descriere a unei realități careia i s-au identificat intuitiv câteva caracteristici (căci a vorbi despre realitate fără o minimă conceptualizare e fie naivitate, fie fraudă intelectuală) urmând a degaja succesiv, în urma descrierilor, eboșe teoretice din ce în ce mai precise. Am ales cea de a doua cale din mai multe motive. Cel mai puternic motiv a fost acela că o discuție interminabilă despre ceea ce este ori nu este popularizarea științei ar suscita mirare printre actorii fenomenului cercetat. Pentru aceștia, cititori ori auditori, autori, redactori sau conferențieri, “știința populară” sau “vulgarizată” nu făcea obiectul nici unei întrebări teoretice așa cum ne-am pune-o noi astăzi. În pofida formelor variate de prezentare, de la știrea din ziar la conferința publică, de la cartea serioasă la rubrica de curiozități, nu există nici o dificultate în recunoașterea acestor texte. Putem spune că foloseau o grilă minimală și una maximală de identificare, clasificând unele produse intelectuale ca fiind sigur popularizare științifică, iar, la extrema cealaltă, unele care ar putea totuși fi considerate ca atare. Printre elementele “grilei” putem enumera: conținutul, raportul acestuia cu realitatea, cu experiența și cu verificabilitatea, subiectul și forma de prezentare, autorul produsului intelectual și raportul acestuia cu conținutul prezentat, modul în care “publicul” consuma acest produs intelectual, tipul de public care se presupune că îl consuma, scopul acestui public în momentul consumului etc. Între diverșii actori puteau interveni divergențe, unele în cadrul aceleiași categorii (autorii între ei spre exemplu) sau între categorii diferite, dar totul se petrecea într-un spațiu al inteligibilității: fiecare putea descifra mesajul celuilalt. Urmând această sugestie a grilei am plecat, în demersul nostru, de la câteva presupuziții. Am considerat ca fiind literatură de popularizare, în mare măsură, acele realități care se prezentau și erau definite ca atare de către emițători și receptori în consens (pentru documentele individuale) și cele care arătau ca atare: spre exemplu, colecțiile și titlurile de reviste, cărțile și broșurile care menționau explicit acest lucru au fost un bun punct de plecare și li s-a acordat un spațiu privilegiat. Referirile indirecte, cum ar fi recenzarea într-o revistă a unei lucrări ca fiind literatură de popularizare a științei, au fost și ele luate în considerare. În concepția noastră “literatură de popularizare a științei” poate fi “o supoziție, o teorie, o ipoteză, nu un fapt”. Modelul de abordare se aseamănă celui cu care Laing și Esterson au conceput studierea fenomenului de „schizofrenie”, modificând implicit modul de abordare a realităților umane.

³⁵ Lucrul pe un corpus de texte mai strâns ar fi schimbat mult mai puțin decât s-ar putea crede inventarul de termeni (textul de popularizare a științei este destul de parcimonios cu termenii științifici), dar ar modificat locul termenilor în ierarhia pe frecvență.

2. *Delimitarea titlurilor.* Am analizat titlurile, împreună cu subtitlurile și am luat în calcul, cu precădere, titlul de pe copertă, pornind de la ideea că acesta este cel care se impune atenției publicului. (Opțiunea a avut și rezultate practice deoarece ne-a scutit de dificultatea de a tranșa problema limitei titlurilor în cazurile dificile). Alegerea unei alte variante ar duce la alte rezultate statistice.

3. *Cuantificări.* Am luat în calcul separat titlurile din fiecare ediție, considerând că o ediție impune din nou titlul atenției publicului. Avantajele de a încerca să apropiem măsurătorile de oferta de piață sunt aproape anulate de distorsiunile introduse în cazul numerelor mici³⁶. O a doua distorsiune majoră este introdusă în periodizări. Deoarece am luat în calcul prima și ultima dată de apariție a unui termen, un singur titlu care apare de două ori, o dată în anii '80 ai secolului XIX și o dată în primul deceniu al secolului XX capătă un interval de circulație de treizeci – patruzeci de ani.

4. *Discrepanțe între opțiunile gramaticale sau/și stilistice și interpretarea lor din perspectiva imaginarului.* Cele mai bune abordări sunt cele care țin cont de un singur punct de vedere, dacă se poate cât mai omogen tratat³⁷. A împăca „gramatica” cu „gramatica imaginarului” ne-a creat numeroase dificultăți, rezolvarea unora dintre acestea inducând cu siguranță distorsiuni ale rezultatelor. Enumerăm numai câteva din problemele care s-au dovedit în mod special dificile: a) Când devine o schimbare de sens un cuvânt nou pentru cititor? Care este gradul de sudură între un sens și altul, astfel încât cele două sensuri să se influențeze reciproc?³⁸ Dacă ne propunem să numărăm cuvinte, trebuie să numărăm cuvântul ca unitate sau să separăm sensurile sale când presupunem (după ce criterii?) că ele s-au atonomizat pentru cititor? Și de unde să începem separarea?³⁹ b) Cititorul este sensibil la valoarea gramaticală sau la valoarea de întrebuințare a cuvântului? Ce putem face

---

³⁶ Termeni înregistrați cu una, două sau trei ocurențe.

³⁷ Un model în această privință este lucrarea Danielei *Roventa-Frumușani, Semiotica discursului științific*, București, Editura Științifică, 1995, (Biblioteca de științe. Științe ale limbii), 254 p. Tocmai din cauza abordării specializate am putut prelua din această lucrare sugestii (foarte prețioase) dar nu i-am putut folosi rezultatele.

³⁸ Este plauzibil să presupunem că tot ce știm în imaginar despre inimă va influența receptarea “științifică” a termenului, dar cât este influențată sintagma “pe cale naturală” de sensurile termenului *cale* (cărora în epoca modernă li se adaugă sensuri legate de cale ferată, căi de comunicație, Calea Lactee etc.)?

³⁹ Desigur că fiecare sens al cuvântului le influențează pe celelalte, dar sunt situații când influența aceasta poate fi considerată aproape nesemnificativă.

cu termenii de proveniență diferită care îndeplinesc funcții atributive și deci se comportă ca și cum ar fi adjective?⁴⁰ Cum trebuie procedat în cazul schimbării valorii gramaticale? Este nevoie să numărăm separat termenii după valoarea lor gramaticală sau ca o singură unitate? c) La ce nivel al textului intervine analiza stilistică? Cum putem să disociem cele două nivele ale acesteia și să facem (în procesul de cuantificare) diferența între figura de stil „involuntară”⁴¹ și cea introdusă în scopul de a produce un efect retoric?

Titlul cărții de popularizare nu se grăbește (cel puțin statistic) să dezvăluie conținutul (sau amănunte despre acesta). Conjunctura este mai importantă decât conținutul propriu-zis. Aflăm mai multe amănunte despre împrejurarea producerii textului decât despre text. Aflăm formele prin care a mai trecut textul (**toate** formele, dacă sunt mai multe). Nici un amănunt nu este păstrat pentru mai târziu (prefață, notă de subsol). Dacă e vorba de o conferință (238 de mențiuni) aflăm tipul acesteia, unde s-a ținut, când (nu numai cu precizarea redundantă „în ziua de”), ci și cu precizarea momentului zilei, orei, eventual a zilei săptămânii, locul, împrejurarea, motivul (chiar dacă acesta este personal sau conjunctural). O exprimare de tipul „ce am ținut-o eu” [conferința] nu iese din stilul epocii. Din cele peste 200 de înscrieri în timp nici zece nu au altă valoare decât cea strict conjuncturală⁴². Când e vorba de precizie titlurile nu se feresc de redundanță: nimic mai firesc să adauge la informația că o conferință s-a ținut la Ateneul din Buzău și amănuntul că s-a ținut la Buzău (în timp ce antetul și el precizează că broșura a apărut sub auspiciile Ateneului din Buzău). Doar câtorva referiri la timp le putem găsi o relație cu conținutul, iar referirile la un spațiu geografic determinat exprimat printr-un nume propriu și legate de conținut nu sunt nici ele prea bogate. Ne-am fi așteptat ca măcar lucrările cu subiect geografic să facă astfel de trimiteri într-un mod mai sistematic. Despre textul propriu-zis se mai pot face tot felul de referințe considerate mai semnificative decât amănuntele conținutului propriu-zis. În afară de referirile la carte ca

---

⁴⁰ Nouă ni s-a părut mai percutantă valoarea de întrebuințare față de valoarea de dicționar.

⁴¹ Fac parte figurile de stil care nu pot fi evitate deoarece aparțin limbajului științific.

⁴² Unele din aceste date au semnificație pentru că sunt recognoscibile (încă) și de către noi. Din acest punct de vedere unele date sunt “dezavantajate”, cum ar fi cele legate de patronii liceelor, dacă aceștia nu sunt asociați unei date recognoscibile (câți știu când “e ziua” Sfântului Sava?). Dar, recognoscibile sau nu, datele acestea nu sunt mai puțin sporadice.

obiect, pe care le-am precizat, mai putem afla istoria (trecut, prezent și viitor) textului respectiv. Aflăm orice informație care i-ar putea asigura prestigiu (lucrarea a fost premiată, este aprobată sau recomandată de ministere, congrese, societăți). Promisiunea are valoare de realitate: lucrarea *a fost pregătită pentru* congresul studentesc, lucrarea *se va citi la congresul*; memoriul *va fi depus*. Numele proprii sunt și ele dătătoare de prestigiu dacă pot fi adăugate titlului. În afară de numele citate ca surse și de cele care formează titlul lucrării pentru că persoanele respective sunt subiect al textului, numele proprii mai pot apărea ca asociate conținutului. Darwin, Haeckel și Lamarck țin capul de afiș, de la Darwin și Lamarck formându-se și substantive comune. Numai Louis Kuhne se mai bucură de acest privilegiu⁴³. Numele proprii (de persoane, de locuri, de obiecte) trimit, desigur, spre existențe reale, așa cum ne-a făcut să ne așteptăm această obsesie a autentificării de care dă dovadă pagina de titlu. Excepție face un singur titlu care folosește un nume simbolic, dar ușor decodabil pentru a numi un conținut încă „neinventat”: este vorba de folosirea numelui propriu simbolic „Venera” (*fecundă și callipedică*) pentru o carte cu trimitere la viața sexuală⁴⁴. Mai fac excepție cele câteva titluri care aleg adresarea „prietenoasă” pentru țărani. Sfaturile, povețele, „știința” vor fi transmise de personaje fictive, introduse prin nume care se presupune că sunt adecvate spațiului rural: „moș Albu”, „moș Dan”, „moș Dima”, „moș Savu”, „Ricu cel Pășit”. Moșul, după cum se vede e purtător de înțelepciune și, în cazul nostru, de modernitate pentru că știe să dea sfaturi în concordanță cu regulile igienei sau ale științelor fizice și naturale.

Pentru a comunica totul, titlul cărții de popularizare folosește în medie cinci cuvinte⁴⁵ (eliminând termenii de relație)⁴⁶, ceea ce nu e mult

---

⁴³ În afară de biografii care au ca titlu numele persoanei biografiate, putem întâlni numele de persoană și în contexte care explicitează conținutul “Nebunia lui Eminescu”; “Pesimismul lui Traian Demetrescu”; “Amorul dintre George Sand și Alfred de Musset”. În total, cel mai des menționați într-un titlu sunt, în ordinea frecvenței Darwin, Haeckel, Lamarck, Spencer, Pasteur, Flammarion, Koch, Barasch, Davila, Eminescu, Francklin, Kuhne.

⁴⁴ Titlul apare în 1887. Pentru comparație, termenul sexualism este folosit într-un titlu prima oară în 1899, adjectivul sexual în 1908 (dar atunci va recupera prin cele 46 de mențiuni întârzierea), iar sexualitate în 1916. Sex apare foarte devreme, dar este folosit în sintagme neutre “ambele, amândouă sexele; sexul frumos”.

⁴⁵ Eliminând particularizările (date, nume proprii de locuri geografice, instituții, persoane, obiecte) sunt folosiți 2882 de termeni (13785 în total, cu frecvențe care merg de la 1 la 238).

dacă ținem cont că aproape o treime din termeni sunt folosiți pentru a oferi relații exterioare conținutului. Impresia unei anume monotonii sau măcar previzibilități a titlului e parțial contrazisă de statistică. Dinamica cuvintelor este foarte mare. Mai mult de o treime dintre acestea au frecvențe rare și foarte rare (între una sau cinci utilizări dintr-un total de

---

⁴⁶ O discuție aparte se poate face și despre aceștia. Trebuie să ținem cont că unii dintre ei sunt “obligatorii”, impuși de sistemul limbii spre a exprima anumite raporturi în timp ce față de alții autorul se află într-o situație de libertate (relativă). În asemenea cazuri utilizarea unui anumit mod de a exprima o relație sau alta este semnificativă. Menționăm doar câteva observații. **1.** Folosirea lui “asupra” (122 din 142 de mențiuni în total) ca sinonim pentru “despre”. De fapt, “despre”, care are doar 120 de mențiuni e mai puțin folosit decât “asupra”, iar prepoziția “de” pentru “despre” e folosită doar de două ori.. “Asupra” e preferat pentru că e mai deviat față de limbajul comun, în construcții care mimează fie stilul științific, fie stilul popular. **2.** Folosirea în exces a prepozițiilor care ajută la stabilirea circumstanțelor (în situația în care grupul elementelor de relație e sărăcăcios reprezentat) arată un efort de a asigura coerența unor titluri bogate în amănunte care trebuie puse în relație. Obiectul central al titlului (de cele mai multe ori subiectul cărții) este îmbogățit cu atribute ale circumstanței care trebuie puse în relație cu el, și în relație unele cu altele. Relația este mai importantă decât disjungerea pentru că. **3.** Conjunctia “și” este folosită **în medie** în peste 70% din titluri (trebuie să ne amintim că ea este prezentă în plus și în zona autorului și în zona antetului) și este preferată oricărei alte conjuncții pentru a stabili relații între termeni, chiar când aceste relații sunt de tip circumstanțial (cauză–efect, cel mai des), sinecdotic (parte–întreg), de complementaritate, chiar de opoziție. În schimb, conjuncția “sau” nu este decât rareori folosită (10 mențiuni din 104) pentru a arăta un raport disjunctiv real (**Nebun sau sălbatic; Să fumăm sau nu**) și este rezervată introducerii echivalențelor (**Oftica sau tuberculoza; Tusea rea sau convulsivă, Indienii sau Pieile-Roșii**), explicațiilor (**Educațiunea personală sau cultura individului prin sine însuși; Ortopedie sau arta de a se îndrepta diformitățile corpului la copii**), raporturilor copulative ([calendar] **Pozitivist sau științific; Viața omului în timpurile istorice sau preistorice**) și titlurilor paralele. În acest din urmă caz, în afară de situațiile în care titlurile intră în conjuncturile de mai sus, unul din titluri poate lua aspectul unei figuri (șir de figuri de stil), celălalt având rolul să-l “decodeze” pentru cititor. Regula e ca primul titlu să fie cel expresiv stilistic (**Tesaurul familielor sau Economia. Igiena și mica industria introduse în toate casele; Istoria unui duminic de piine sau Viața omului și animalelor studiată spre folosul omului; Doctorul practic sau Dicționar de medicină, igienă și farmacie populară**) dar se întâlnește și situația inversă (**Avortul sau Crima la întuneric**). Sunt situații în care e greu de spus cine pe cine explică (**Descendența sau originea omului; Doctorul de casă sau Dicționarul sănătății**) ori în ce măsură unul din titluri e în relație cu celălalt (**Resbel șarlatanismului sau îndoită vedere Anti-Magnetică; Icoana minunilor sau medicina gratuită**) sau care e relația cu conținutul real (**Deșteptătorului de viață sau mîntuitorului boalelor; Apologia chimiei sau filosofia științelor**). În general, folosirea “anarhică” a elementelor de relație, mai ales în goana după efect stilistic, dar și pentru că precizia nu e neapărat necesară e opusă tendinței limbajului științific care tinde spre dezambiguizarea mesajului.

1815 titluri); cuvintele „noi”⁴⁷ care intră în componența unui titlu de popularizare a științei într-un an au șanse puține de supraviețuire⁴⁸. Cercetarea listelor de termeni elucidează aparentul mister. În primul rând, rețeaua de termeni sinonimici sau parțial sinonimici este suficient de bogată, în al doilea rând, termenii folosiți fac parte într-o foarte mare măsură din vocabularul cel mai comun, în al treilea și probabil cel mai important rând, titlurile (sau părți din titlu) se grupează în jurul unor termeni cu frecvență mare, care organizează mesajul⁴⁹. Astfel de termeni sunt previzibili, iar unii, chiar inevitabili. Lor trebuie să li se adauge termenii previzibili în raport cu subiectul, acel minim vocabular științific relativ fix, legat de subiecte specifice.

De asemenea, contextul imprimă termenilor un sens previzibil. Există o rețea de titluri înrudite, cum sunt cele ale manualelor⁵⁰ și ale cărților științifice⁵¹ (atâtea câte sunt), precum și o rețea a cărților de popularizare practică, de departe mai bogată decât rețeaua cărților de popularizare a științei. Mai trebuie să ținem cont și de rețeaua generală de titluri.

Titlul de carte serioasă îl învață pe cititor sensul de utilizare a unor termeni precum *cercetare*, *studiu* și o întreagă serie de neologisme care însoțesc, fără să facă parte din el, vocabularul științific, dar fără de care e greu de construit un enunț, chiar minimal, dacă nu vrem să-l păstrăm în zona simplei enumerări de termeni. Din zona literaturii și, în general, a cărții care își poate permite o abordare mai liberă și deci mai expresivă a raportului titlu – conținut, trebuie să avem în vedere capacitatea de a interpreta (de a decoda) abaterea de la normă. Trebuie luat în calcul și contextul epocii, care permite crearea unui sistem de așteptări.

---

⁴⁷ Cum cercetarea noastră este una “decupată” dintr-un continuum temporal, sunt suficienți termeni despre care se poate afirma cu siguranță că **nu** au apărut prima oară într-un titlu de popularizare a științei după 1859, și cu atât mai puțin într-un titlu în general.

⁴⁸ Eliminând ultimii zece ani (cuvintele au șanse mai mici să se repete, mai ales cei tematici pentru că “nu mai au timp”), statistica tot rămâne foarte dinamică. Sunt ani în care rata de dispariție a termenilor nou introduși depășește 60%.

⁴⁹ Primii 24 de termeni (în ordinea descrescătoare a frecvenței acoperă o cincime din suma ocurențelor – cu alte cuvinte, statistic, în orice titlu un cuvânt din cinci făcea parte dintr-un inventar de 24 de cuvinte).

⁵⁰ Titlurile de manuale au rolul foarte important – de familiarizare cu lexicul științific de bază – într-un mod lipsit de orice echivoc, titlul manualului fiind perfect congruent propriului conținut.

⁵¹ Dacă pentru prima perioadă acestea sunt puține, după 1880 numărul lor devine suficient de important.

Întâi se cuvine să repetăm că despre conținut propriu-zis se spune tot ce este de spus într-un spațiu îngustat, deoarece titlul mai trebuie să definească natura și calitățile obiectului carte și să se identifice în raport cu propria origine (conferință, traducere, prelucrare), să precizeze dacă este însoțit sau nu de texte complementare (prefață, introducere).

Cui aparține discursul titlului ? În general titlul vorbește pentru sine (cel mai frecvent), dar poate vorbi în locul cititorului, orientându-i implicit acestuia acțiunile viitoare. De asemenea (mai rar), poate vorbi în locul autorului.

Versiunea „standard” este însă cea în care titlul se enunță pe sine. Nu prea multe titluri aleg să se enunțe printr-un singur termen sau printr-o sintagmă (Pelagra; Stelele; Spre Pol).

Spre exemplificare am ales primii 100 de termeni ca frecvență. Trebuie spus pentru a sublinia apetitul pentru extindere al titlului de popularizare a științei că doar trei termeni din 100 sunt utilizabili individual: holeră, tuberculoză, cometă (la plural, articulat)⁵². Din cei 100 de termeni, 20 nu se referă la conținut (vezi supra), 6 definesc conținutul în general (exemplu, „studiu”). În rest, termenii pot fi împărțiți în termeni autonomi (substantive, verbe) și în termeni care au nevoie de un „suport”, dependenți (adjective, adverbe). Dintre termenii „independenți”, 19 sunt folosiți ca și cum ar fi termeni „univoci” (unii chiar sunt)⁵³, 10 termeni sunt folosiți ca și cum ar avea sensuri multiple dar neconfundabile⁵⁴, iar 7 termeni, sensuri multiple inteligibile dar greu definibile (deși nu se confundă⁵⁵). 6 termeni ar putea să fie folosiți figurat, dar trimit spre decodări neechivoce⁵⁶ în orice situație de utilizare. Și, în fine, doar 7 termeni sunt termeni bogați în sensuri care ar putea fi folosiți „creator” astfel încât să producă „surprize” în procesul decodării. Pentru termenii

---

⁵² Desigur că un titlu se poate construi oricum, dar nu în orice împrejurare. Se poate imagina un titlu ca “boala” sau “viața” sau chiar “altul”, dar ele nu sunt plauzibile pentru titlul de popularizare a științei.

⁵³ Unui termen, chiar bogat în sensuri, i se selectează doar un sens funcțional în contextul tuturor titlurilor. De exemplu, în titlul de popularizare a științei, animalele sunt acea parte a ființelor vii care nu sunt nici plante nici oameni; în titlu nu se fac călătorii simbolice, nu călătoresc abstracțiuni sau obiecte non-umane (nici animalele, nici soarele pe cer). Din această perspectivă, pentru noi animal sau călătorie sunt termeni cu un singur sens, ca și mamă, copil, femeie și foarte multe altele.

⁵⁴ măsuri administrative și măsuri metrice.

⁵⁵ teorie, om, natură etc.

⁵⁶ Medicul sau doctorul (popular, de casă etc) pentru cartea de medicină.

dependenți situația e asemănătoare: doar 8 dintre aceștia ar putea fi creatori siguri de „surprize”.

Cartea de popularizare a științei nu trebuie să lupte singură spre a se impune: în jurul ei (ca gen) există suficientă rumoare pentru a se putea baza doar pe simpla enunțare a conținutului. De asemenea, concurența în interiorul anumitor subdomenii e scăzută. Uneori a enunța cât mai precis conținutul e suficient pentru a atrage tot publicul interesat, dacă tirajul a fost gândit realist. Ne-am aștepta ca lexicul științific să fie bine reprezentat și parțial așa se și întâmplă. Vocabularul științific este format din două categorii de termeni. Unii dintre acești termeni sunt specifici, ca regulă generală cei mai mulți fiind internaționalizați și având în limbi diferite forme asemănătoare și recunoscutibile de la distanță. În această privință titlurile studiate nu fac excese, utilizarea unor termeni specifici pe care ne-am aștepta să-i întâlnim fiind relativ rară și cu siguranță târzie⁵⁷. O altă categorie de termeni științifici provine din limbajul

---

⁵⁷ Dăm în notă prima mențiune pentru intervalul 1859 – 1918. Am trecut numai forma actuală a termenului, am subliniat termenii care au intrat în mod notoriu cu întârziere în titlul cărții de popularizare și am adăugat comentarii acolo unde ni s-a părut important. **În 1859** altoi (pentru vaccin), cronic (adjectiv), curant, hidropat, hidropatie, inflamatoric, **în 1860** cură, **în 1861** baunșaidism (paramedicină), **în 1865** calcul decimal (zecimal) (Calcul va fi folosit în paralel cu socoteală), cosmografic (adj), fracțiile, măsură, **în 1866** chimic (adj), fizic (adj derivat de la substantivul fizică [știință]), **în 1867** antediluvian (adj), sanitar (adj), **în 1868** metric (adj), rasă **în 1869** anatomie, cosmografie, duplicate (dublu), trichinosa, **în 1870** sex, veterinar (adj), **în 1872** lactat (subst), plantă, **în 1873** alcoolism, astronomie, friguri (med), holeră, igienă, inginer, inginerie, **în 1874** anomalie, exaltație, fizic (substantiv, în construcția influență *asupra fisicului și asupra moralului*), funcție (med), halucinație, itinerariu, maladie, nerv, Nervotherapie, perversiune, senzorial (adj), trichină, zoologie, **în 1875** acid (salicylic), **în 1876** curativ, doctorie, expediție, febril (adj), igienico-fisiatrice, igienofiziologic-radical, medical, tifos, **în 1877** alienat, ecuatorial, igienic, mamifer, moluscă, reptilă, rozătoare, **în 1878**, sociologic, sociologie, **în 1879** **Chimie**, conștient (adjectiv), experimental, fizică [subs, știință], geologic, prezervativ (sub), psihologie, vaccinațiune, variolă, veneric (adj), **până în 1880** cerebral, fiziologie, **în 1880** astronom, cometă, conserve (alimentar), maternologie, psihiatric, terapie, **în 1881** fiziconaturale (științe), instinct, **în 1882**, farmacie, **în 1883** botanic, darwinism, electricitate, geografie, hipnotism, naturalism, parazite, saprofite, **în 1884** avort, electrohomeopatie, metaloide, **în 1885** aerian, debil (subst), hidroterapie, impotent (subst), incurabil, intrauterină, isterie, microb, parazit, **în 1886** aliment, circulațiune pulmonare, corporal, dietetică (subst), sifilis, fizicommedical, ftizia (oftică sau lentă – unde oftică e folosit adjectival), genital, gută, însărcinată (adj), morbigen, obezitate, oftică (substantiv), plămîn, procreație, pulmonar, reumatism, rinichi, scrofule, skiros, somnambulism, splină, stomac, **în 1887** antirabic, apărătorul de trăsnetu (paratonnerre),

---

apoplexie (Paralizia crierului), calipedic, calliplastie, magnetism, nervos (adj), ortopedie, paralizie, profilaxie, tratament, **în 1888** anemie, anghina difterică, cloroză, determinism, hernie, inflamație, leucoree, medicament, menstruațiune (period), metroragie, mutabilitate, onanism, poluție, psihologic, savant, secrețiune, simptom, topografic, vegetal (adj), vulvo-vaginale, **în 1889** forestiere, gripa, influența, sugestie, tuberculoză, turbare, veterinar **în 1890** menmothechnică, toxicologie, **în 1891** zoolog **în 1892** aeroterapie, balneoterapie botanică climatoterapie, empiric, explorator, geografic, geografice (subst pl), ierbar, masaj, vibrator, medico-social, patologie **în 1893** anti-magnetic, bronșită, cancer, ciură, eter (chim), felah, tetanos, **în 1894** antropologie, bacil, biologie, chimist, degenerare, embriologie, histologie, parazitism, patologic, preistoric, psihofizică, sarcologie, terapeutic, vulcan, vulcanic, zoologic, **în 1895** consecutism, fecundație, generare **în 1896** anatomic, atmosferă, cifră, descendență, medico-populară, somali, transmisibil (med) **în 1897** chimicește, tuse convulsivă, cutremur, fecunditate, fotografie, nutriție, pol (geogr) **în 1898** antropologic, azot, cronologie, climă, febra tifoidă, potasa, psihofiziologie **în 1899** alcool, alcoolic, hemoroizi **în 1899** matematică, mulțime-armată, sexualism **pînă în 1900** maternitate **în 1900** bacteriologie, combustibil, cosmos, difterie, dizenterie, epidemic, lepră, magnetoterapie, molipsitor, ofticos, păcură, pestă, scarlatină, pelagră, seroterapie, tuberculos (adj), tuberculos (sub) **în 1901** alimentar, alimentație, antarctic, spirturi (chim), aromatice (chim), cosmogonie, Eul, fizionomie, frenologie, gastro-enterită, geologie, macrobiotică, medico-legal, neurastenie, surmenaj **în 1902** astronomic, biologic, carpatic, cereale, chirurgie, contagios, electric, energetic, energie, evoluționism **în 1902** generațiune spontanee, germigen, intoxicație, jalapa, materie, miasmatic, microscopic, morbid, necontagios, proecțiuni, sindrom, telegrafie fără fir, fără sîrmă, tumoare, undă electrică **în 1903** alimentare (tehn), diagnoză, ereditate, faună, fiziologic, hertzian, horticultură, naturalist, nevropatie, ornitologie, oscilație (fiz), patogenie **în 1904** antropogeografie, digestie intestinală, fiziconatural, infecțios, naturalistică, radioactivitate, radium, rادیu, vaccinare, operație (med), pozitivist, vegetarian, vegetație **în 1905** cale de comunicație, criminalistică, doping, kephir, mesmerism, meteorologie, paleontologie, friguri palustre, psihic, psihoterapie, radioterapie, repertoriu botanic, sexual, termometru **în 1906** anestezie, aparat mecanic, autosugestie, catalepsie, cordon ombilical, digestiv, electronic, floră, hipnotizare, hipnoză, intestine, plasmoterapie, regn vegetal **în 1907** cerebrastenie, cosmologic, iritație spinală, măduva spinării **în 1908** alăptare, arterioscleroză (bătrînețea precoce), arthritism, astenie, blenoragie, clitorism, d'Aersalvasisatiune, electroterapie, furuncul, furunculoză, gaze, hemoptisie, hidroelectroterapie, infecție, injecție, iod, kuhnism, latent, masturbație, migrenă, mușchi, patogenic, radioscopie, sifilitic (adj), tribadism, ulcerul (dur, moale), vegetarianism, forța vitală **în 1909** aeroplan, astral, eclipsă, flux, reflux, hepatic, infectare, kilometric, ape minerale, monoplan (sub tehn), pithecanthropus erectus, planetă, quadranglu, tabagism, triunghi, unghi **în 1910** asfixie, contagiune, dentistică (sub), electrism, epidemie, etiologie, fermentație, fuse orare, meridiane, meridiane-orare, haeckelian, igienist (adj), interstelar, kilometriu, letargie, microbial, naturalist (adj), nevroză, oboseală nervoasă, oftalmie, purulent, pansament, policlinică, psihiatrie, transformism, transformist, volatili (chim) **în 1911** vacinațiune anticarbonoasă, carnivor (adj), comput, condei electric, dematerializare, dinamoelectric,

---

electrotomograf, fonograf, lampă incandescentă, microtelefon, optică medicală, psihopatologic, sistem solar, telefon magnetic, vegetale (sub pl), virusuri atenuate **în 1912** aerodinamică (sub), conjunctivită, dezinfecție, farmacist, himen **în 1914** aviație, aviator, Primul biped (omul), scolioză, Calea Laptelui, cosmogeneză, dietă, electron, fizicochimic, holeric (sub), idriatic, mecanică (sub fiz), motor, răceală (med), tehnic **în 1915** ciclon, constelație, cosmologie, dubla personalitate, electrotehnic, tifos exantematic, lamarckism, mutație, onanie, ovul, paralaxele stelelor, pozitivism, șancru, spermatozoid, linie telefonică, tempestă, tornadă, trombe de mare de uscat **în 1916** acumulatori (tehn), auxanometru, curent electric, electrochimic, galvanotehnică, sexualitate, petrol **în 1917** ocean aerian **până în 1918** embriogenie **în 1918** aeronavigațiune, hipermetropie, miopie, opinomanie, partenogeneză, presbiție, pubertate, satelit. Lor trebuie să li se adauge termeni intrați deja în limbajul comun sau termeni pe care știința îi preia din limbajul comun spre a le da alte valori. Dintre aceștia putem enumera: **în 1863** doctor **în 1864** știință **în 1865** lege, număr **în 1868** filozofie, sistemul **în 1869** element, geniu, monstru **în 1870** aritmetică, medicină **în 1871** social **în 1872** persoană **în 1873** agricultor, agricultură, individ **în 1873** medic, tratat, educator **în 1875** economie, ființă, industrie, invenție, material (adj), uman, insectă **în 1878** afectiv **în 1879** excursie, inteligent, ființă **în 1880** demonstrație, domestic, analiză, infirmier **în 1881** migrațiune **în 1883** univers, atlas, defect, limbaj, origine, temperament **în 1884** dizertație, economic **în 1885** doctrină, dualism, inventator, navigație aeriană, organism, teorie, vade-mecum, dobândit **în 1886** moștenit, nou-născut **în 1887** diformitate, fecunda, existență, procreator (sub) **în 1888** diviziunea muncii, organ, penal, period (sub med), procedură, tulburare **în 1889** extern, intern, procede **în 1890** evoluție, normal **în 1892** etimologie, glob, tratare **în 1893** criminalitate, criminologie, delict, deprindere, sumar **în 1895** căi ferate, grafologie, liber arbitru, mintal **în 1896** efect, indigenă, inteligență, oțel **în 1897** conformații, gen (omenesc), reproducere **în 1898** genial, îngrășămintă, sentiment, talent **în 1899** apicultură, demonstrare, masă, social-științific, subdiviziune **în 1900** agent, flagel, agricol **în 1901** definiție, domeniu, ocult, probabilitate **în 1902** adaptarea, afecțiune, alterație **în 1902** examen, funcțional, virulent **în 1903** marină (fauna) supranatural, transmite, variațiune **în 1904** ipoteză, mediu, nomenclatură **în 1905** cultură (agric), monstruoșitate, zootehnie **în 1906** elixir, generație, logic, occultism, substanță **în 1907** telepatie, conștiință, educativ, etimologic, principiu, statistică **în 1908** acut, balon, deformațiune, longevitate, oceanic, personalitate, plombarea, precoce, preparate, mercur **în 1910** anormal, cadran, calculator (sub pers), cataclism, exploatare, perpetuu, preventiv, psihosocial, senzațiune, simțuri, teoretic, transformare **în 1911** atenuat, atracțiune, universal, automobilist, idiosincrazie **în 1912** atențiune, concept, deflorare, genialitate, inspirație, sancțiunea, virginal, extaz, frecvență, afinitate **în 1914** inundație **în 1915** gravide, instalațiuni (tehn) **în 1916** umanitate, virginitate, voluptate, exploatație, industrializare **în 1918** etnic, indigen (sub), maritim, mutilare etc. Unii din acești termeni au apărut deja într-un titlu de carte înainte de 1859 (cum este de la sine înțeles pentru toți termenii care denumesc obiecte de studiu) dar nu acest lucru este important, ci notorietatea generală a termenilor. Ar trebui ca cineva să aibă o cunoaștere culturală sub nivelul unui elev de liceu (obligat măcar la literatură să parcurgă texte din secolul XIX și începutul secolului XX) pentru a nu-și da seama că, atunci când intră în componența unui titlu, termenii

comun, știința nefăcând decât să aplice o definiție nouă pe o formă veche. În limba română, de exemplu, în ierarhia regnului animal, banala pasăre se găsește între neologicele reptile și mamifere, înrudindu-se cu peștii și viermii. Dacă stelele au căpătat o denumire mai selectă⁵⁸, soarele și luna și-au păstrat forma „umilă”, ca și munții, mările, câmpiile, dealurile. Dificultatea intervine când cele două sensuri (comun și științific) nu sunt bine delimitate (fapt notoriu pentru științele socioumane, unde definițiile sunt mobile). Fenomenul este favorizat de influența pe care științele fizico-naturale o exercită asupra științelor „mai slabe”, iar cuvintele comune se îmbogățesc în contact cu știința. Gândirea, voința, lumea, omul, natura, corpul, sănătatea, boala, visul, lumina, forța, sălbaticii și nebunii și-au schimbat complet „personalitatea” după ce au trecut prin botezul științei. Titlul nu numai că favorizează, exploatează termenii de acest tip, în mod cert mai evocatori. Când are de ales între variante posibile de formulare a unei realități, titlul preferă aproape întotdeauna termenul care trimite și spre o folosire comună⁵⁹. Asta pentru că titlul de popularizare a științei e orientat ca Ianus spre sine și spre exteriorul unei lumi mai largi deoarece „pericolul” concurenței vine mai ales din exterior, din tentația publicului de a alege altceva spre lectură. De unde tendința titlului de a se extinde, de a arăta că e știință dar nu numai, este și ceva în plus. Cea mai importantă extindere este cea spre domeniul didactic, domeniu cu care cartea de popularizare are nu numai o relație lungă (și profitabilă pentru ambele părți), dar și nostalgia unei perioade de non-diferențiere – conținuturile se identifică drept manuale sau tratate (ajungând și la forma autocontradictorie *tratat popular, mic tratat scris pe înțelegerea poporului*), cu mult dincolo de deschiderea școlară propriu-zisă⁶⁰. Titlul

---

științifici sunt deja banalizați. Ei au migrat deja din zona vocabularului de specialitate spre zona vocabularului comun. În rarele cazuri când termenul este presupus ca “nou” sau parțial cunoscut se poate practica traducerea lui învechită (numite *chronice*) în **1886** impotență (neputința bărbătească) în 1874 sterilitate, (neputința de a face copii) în 1886 metroragie sau pierderi de sânge în 1888 eclipsele sau întunecimile de soare.

⁵⁸ După ce astru a început să acopere “tot ce strălucește pe cer”, stea și-a restrâns (în știință) cuprinderea (nu orice astru e stea).

⁵⁹ Se poate observa că și știința profită de un vocabular mai larg, în limbajul științific intrând termeni care nu-i aparțin de drept dar fără de care comunicarea ar fi imposibilă (producere, metodă, element, apariție, ameliorare, scădere, creștere, concluzie, valoare, explicație, descriere).

⁶⁰ “Tratat” pentru o carte de paramedicină este după 1900 categoric o figură de stil. În plus cartea poate oferi prin titlu și o informație persuasivă, dar realistă arătând că este

poate merge și mai departe, spre zona când nici cartea didactică nu era diferențiată, spre un mod de gândire care leagă transmiterea de cunoștințe spre un proces educativ-formativ mai larg. Cartea poate conține sfaturi, povețe, învățăminte, poate fi o carte de învățatură sau poate fi un povătuitor, un sfătuitor, o călăuză, (mai rar) un conducător⁶¹. Comparativ, aplecarea spre zona ficționalului este mult mai săracă⁶²: cartea de popularizare preferă să se înrudească cu mai modesta carte de sfaturi practice decât cu „neadevărata” literatură⁶³. Dată afară pe fereastră, ficțiunea reîntră pe ușa din față sub forma istoriei (27 de mențiuni, la care se adaugă 16 mențiuni al termenului „istoric” ca sinonim pentru istorie).

Preferința pentru titlul de forma „sintagma care (se) povestește”⁶⁴ pare să fie tot o preluare din titlul cărții de literatură, mai precis din literatura „joasă”⁶⁵. Titlul descriptiv al cărții de popularizare a științei provine mai ales din titlul romanului popular și este evident mai des utilizat când e vorba de alegerea unui titlu „expresiv” decât căutarea unor inovații stilistice.

În privința expresivității (înțeleasă în sensul foarte larg ca proces de căutare a unui titlu care să se diferențieze printre alte titluri de carte și să atragă cumpărătorii), trebuie să distingem între o expresivitate văzută ca abatere de la normă și o expresivitate înțeleasă ca variație în cadrul normei.

În cadrul expresivității în cadrul normei, vom avea ceea ce putem numi „titlul frumos”⁶⁶. Fiecare producător (autor, traducător, editor)

---

aprobată, recomandată pentru premii, ca material didactic alternativ (carte de lectură), destinată bibliotecilor școlare etc.

⁶¹ Neologismul *ghid* nu e folosit decât o singură dată în 1871.

⁶² *Roman*, două mențiuni, *povestire*, patru mențiuni iar *poveste*, zece.

⁶³ În general, textul de popularizare neagă că “ar inventa” ceva – când se produc devieri notorii de la relatarea realității, acestea se presupun a nu afecta adevărul relatării. Absența ideii că un text este o reconstrucție fictivă a lumii iese cel mai bine în evidență în textele de invenție, cum sunt biografiile.

⁶⁴ Enunț cu valoare propozițională sau chiar frazică.

⁶⁵ Scindarea titlului literar într-un titlu al literaturii “înalte” și în altul al literaturii joase (roman popular, roman în fascicule, roman foileton) se păstrează în toată perioada urmărită.

⁶⁶ Anumite tipuri de documente sunt defavorizate în căutarea unei expresivități suplimentare. Un manual are puține posibilități de mobilitate expresivă, practic nici una în definirea conținutului de bază, odată ce acesta a căpătat o denotație precisă într-o cultură. (Ceea ce nu împiedică excepțiile. Doctorul Dimitrie Ionescu De Buzeu folosește în anii 1904 (sau 1905) și 1906 termenul sarcologie într-un sens pe care nu l-am mai întâlnit – aproximativ “medicină generală” – și care nu se regăsește nici în Larouss-ul

supunea titlul unui proces de împodobire, fără a devia de la urmărirea surprinderii unui raport de adevăr și fidelitate între aspectul titlului și conținutul cărții. Adăugarea unor atribute ca „nou”, „modern”, „ultim”, „prim”, „adevărat” este cel mai frecvent procedeu de creștere a expresivității. În căutarea sobrietății și înscrierii în normă, titlul poate cădea în capcana figurii de stil insesizabile, când valoarea stilistică a acesteia nu mai e percepută din cauza folosirii excesive.

Expresivitatea ca abatere de la normă, care va promova „titlul artistic”, trebuie înțeleasă într-un sens foarte modest. Titlul cărții de popularizare a științei nu-și propune să contrarieze sau să deruteze cititorul, ci doar să-l incite.

Dorința de încadrare explică previzibilitatea. Specificitatea titlului cărții de popularizare este aceea de a fi nespecific. Titlul „împrumut” cu ușurință trăsături din alte domenii resimțite ca (mai) vandabile. Specificitatea titlului se rezumă la identificarea corectă a conținutului cărții⁶⁷. Încurajarea unei „originalități” limitate nu e specifică titlului de carte. Se vede și în titlul de periodic, unde preluările de titlu abundă. Nici titlurile intrate în conștiința culturală a epocii nu scapă de preluări. De aceea titlul copiat sau parțial copiat nu e evitat. Există bineînțeles „copierea” (adică traducerea) de care publicul român nu are cunoștință⁶⁸. Rezultatul este că titlurile românești seamănă cu titlurile din alte părți, dar cititorul român integrează titlurile de proveniență străină în serii românești⁶⁹.

Titlurile curat expresive nu pun problema traducerii: *tainele cerului, religia descătușătorilor, evanghelia naturii, enigmele universului*. De fapt, când titlul este prea excentric în raport cu norma este semn că și

---

folosit de noi, (ediția din 1906), care nu-i dă decât sensul specializat, îngust, de ramură a medicinei, cel întâlnit și în cultura română).

⁶⁷ *Icoane din viața plantelor și animalelor* este un astfel de titlu construit din împrumutul unui tipar expresiv metaforic (Icoane) căruia i se adaugă specificitatea de conținut.

⁶⁸ Traducerea titlului este și ea un proces de fixare, alegere a titlului, nu un proces mecanic. Traducătorul are de ales între variante de traducere (von Humboldt a circulat în variantele *Priveliști din natură* și *Aspecte ale naturii*, iar Gustav le Bon în variantele *Nașterea și moartea materiei* și *Nașterea și pierderea materiei*), modificarea parțială a titlului sau schimbarea acestuia.

⁶⁹ Priveliști din natură se învecinează cu *Natura și omul; Omul și natura; Notițe despre natură; Contemplația naturii; Minunile naturii; Studiul naturii; Privirea naturii, Evanghelia naturii, Dumnezeu în natură* etc, nu face parte din inexistentă grupă a „titlurilor din cultura germană”.

autorul deviază în raport cu norma umană de sănătate mintală. *Agapia; Apogeul lucrurilor; Ecoul conștiinței; Elixirul vieții; Cartea Lumina Soarelui; Busola Vieții; Buchetul* sunt opere ale unor autori care merg de la originalitate (în sens englezesc) spre devianța certă⁷⁰. Cel mai prolific rămâne un anume Moralescu care publică (sau ar fi vrut să publice) cărți de diferite culori pentru regenerarea diverselor domenii ale vieții universale (de la teatru la religie și de la disciplina soldatului la știința univernală ajungând pînă la *Reforma universului*).

Riscul unor confuzii în interpretarea titlului pentru cititorul de astăzi este destul de redus. Riscul de a nu sesiza valoarea expresivă a unui titlu este probabil minim (bineînțeles că de vreme ce nu sesizăm valoarea nu putem da exemple). Mai des se poate întâmpla să încercăm cu valoare expresivă termeni care erau simțiți ca descriind foarte exact un conținut. Credem că tendința actuală este de a percepe într-un mod mai apropiat de simbolic (sau măcar ca având un conținut mai mare de incertitudine) termeni ca „educație”, „școală”, „igienă”, „evoluție” când nu denumesc un domeniu îngust, în timp ce în perioada studiată erau luați mult mai „în serios”.

Înclinăm să credem că figurile de stil deja decodate prin utilizare socială (*boale secrete, comoara fetelor, capete încoronate*) nu mai erau resimțite ca mijloc expresiv, și presupunem că cele convenționale sau, mai corect spus, convenționalizate (călăuză, catehism) erau sesizate, dar „traduse” ca și cum ar fi termeni neexpresivi, înscriindu-se în tendința generală de a elimina sensurile figurate sau suplimentare ale cuvintelor.

În lista generală a termenilor folosiți abia se pot găsi câteva cuvinte care sunt folosite cu sensuri multiple. *Boală, luptă, moarte, viață, dușman, lumină, soare* etc. Lista nu este foarte lungă. Autorii de titluri nu sunt tentați să profite nici măcar de valorile stilistice încetățenite în discursul general de popularizare a științei. Nu sunt folosiți cu sens figurat termeni precum *copil, mamă, femeie, om, călătorie, drum, cer*, deși ne-am aștepta să fie⁷¹. Din analiza noastră trebuie eliminate figurile de stil ale limbajului științific (lămpile incandescente; coada cometelor) care denumesc realități altfel inexprimabile sau greu exprimabile. O valoare stilistică apare în cazul acestor termeni, dar ea este provocată de procesul invers: cititorul tinde să le absolutizeze valoarea și să nu

---

⁷⁰ Cum spune unul dintre aceștia, sunt produse ale câte unui „*geni* (sic) *șicanat în artă și în știință*”.

⁷¹ Cine nu știe că natura e mama noastră și că descoperirea cunoașterii e o lungă călătorie?

sesizeze caracterul lor convențional. Pentru profan cometa **are** coadă. Dar aceasta nu este o problemă specifică titlului, ci a textului de popularizare a științei în totalitate. Folosirea termenilor cu sens figurat este cunoscută, ba chiar eficient utilizată, cum se întâmplă cu variațiile celor doi termeni „artă”⁷² și „știință”⁷³. În timp ce „artă” e folosit preponderent „expresiv”, „știință” e folosit cu scopul de a induce ceva: pentru a stabili un raport care altfel nu este evident, pentru a consolida o relație, pentru a legitima un domeniu.

Aluzia culturală aproape lipsește, ca și folosirea unor valori simbolice.

De fapt, deși căutată, expresivitatea e suspectată de a nu fi prea expresivă. Tocmai de aceea recursul la titlul dublu, în care versantul figurat e dublat de versantul decodor (*Adevăr și minciună. Psihologia martorului; Alarma. Despre răspândirea tuberculozei*) este utilizat cu regularitate. Informațiile la titlu (din subtitlu sau de pe copertă vin să reducă și mai mult incertitudinile).

Zone și etape

Titlurile cărții de popularizare sunt formate dintr-un **nucleu dur** (fără o specificitate anume de domeniu sau de autori) foarte apropiat de titlul cărții științifice (singura deosebire pare a fi titlul mai general al cărții de popularizare) și o zonă mai mobilă, care se schimbă după relațiile pe care cartea de popularizare le întreține cu alte domenii culturale.

Cât timp cartea de popularizare a științei urmează modelul cărții didactice, lexicul general e dominat de neologisme. Nu e vorba de termenii legați de subiect (în acest caz unele neologisme sunt aproape inevitabile). Titlul în ansamblu are un aspect serios, aproape pedant. Nu se folosesc interogațiile (nici directe și nici indirecte), nu există „familiarități” între autor și cititor, cum ar fi cele introduse de folosirea persoanei a II-a, termenii nu sunt explicați, ci doar introduși ca atare.

---

⁷² *Arta de a întreba, Arta de a iubi și de a fi iubit, Arta de a prelungi viața, Arta de a se însura, Arta de a se mărita, Arta de a se menține tânăr și frumos atît pentru sexul frumos cît și pentru cel urît, Arta de a sta veșnic tânăr și frumos, Arta de a trăi îndelungat și fericit, Arta vindecării.*

⁷³ *Știință și energie; Științe oculte; Știința amuzantă, Știința fizionomiei sau Metoda nouă de aflarea boalelor, Știința Minei, Noua știință de vindecare, Știința nouă de vindecare.*

Pe măsură ce cartea de popularizare a științei intră în orbita popularizării pentru cei „simpli”, aspectul titlurilor se schimbă.

Nu putem folosi statistici cantitative de teama de a nu introduce distorsiuni (deoarece cantitatea de documente crește considerabil de la un deceniu la altul), dar putem folosi liste de termeni și privi aspectul general al titlurilor.

În primul rând se observă o avalanșă de termeni așa-zis „populari”. De fapt e vorba de termeni regionali, proveniți din diverse zone ale țării. Nu are rost să mai insistăm pentru a arăta de ce termenii regionali, dacă sunt prost plasați, au șansa să fie mai puțin înțeleși decât termenul general. Abia în al doilea rând urmează termeni populari. În al treilea rând apar o serie de termeni resimțiți ca populari care sunt de fapt vechi sau arhaici sau pur și simplu mai expresivi. Este mai mult decât plauzibil că o parte dintre acești termeni nu mai funcționau nici în mediul rural sau circulau în paralel cu termeni mai noi. Și, în sfârșit, în ultimul rând, apar termeni deja intrați în limbă, dar traduși „în limbaj popular”, în echivalări mai mult sau mai puțin aproximative. (*Eclipse* poate fi echivalat prin „*întunecime de soare*”, deși e cam târziu să faci acest lucru prima oară într-un titlu din 1912; dar echivalarea *febrei tifoide* cu *lingoarea*, în 1910, e problematică, ca și *tusea rea* prin *tuse convulsivă*). Reapare *neputința bărbătească*, apare *păpușoiul* (în 1915) echivalat cu *porumbul*, apar *rărunchii*, *trînji*, chiar și *spaima* (ca *maladie*), *scurgerile* și cei *slabi de duh*. Reapar *boalele învechite* (pentru *cronice*), și *stomahul* (pentru *stomac*). Oamenii nu se mai îmbolnăvesc, ci *se vatămă* (singura ocurență în 1918) pentru că există *boale care se ieu la om* sau *boli repezi* (?). Este firesc să alerge la *doftor* (în 1904 și 1910) *să se caute* și să (re)înceapă să ia *doftorii* (în 1909, după ce forma *doctorie* și-a serbat matura vârstă de treizeci și cinci de ani), dar mai degrabă *leacuri*⁷⁴ (8 atestări după 1906, dintr-un total de 12) pentru că vrea *să se tămăduiască*. Lexicul de acest tip atinge toate domeniile. Omul, ca și pământul nu mai au origine, ci *obârșie* sau *început* (în 1911 și 1916). E afectat mai ales limbajul care înconjoară lexicul științific. Nu mai avem cauze ci *pricini* și *izvoare*. Nu mai există scopuri, ci *meniri*. Cărțile reîncep să aibă *precuvântări*, să fie *întregite* și *întocmite*. Apare un *hotar* între filozofie și știință. Reapar *învățații* în locul *savanților*. Nici *sfaturile* nu sunt de lepădat, dar *povețele* încep să pară mai adecvate momentului. Sutele de termeni de acest tip se grupează în combinații bizare, unele dintre acestea stupefiante. Se mai poate accepta să vorbim despre

---

⁷⁴ În afară de un *Lecuitor al boalelor*, mai avem și *lecuire*, în 1906, 1912 și 1915.

*pierirea lumii, despre moravurile și pornirile insectelor, despre Zămislire pentru fecundație. La rigoare, vom considera întâmplătoare și pildele științifice din 1914. Dar când Gustave Le Bon e tradus în variante ca Nașterea și pierderea materiei (1913) și Puterile psihologice care au lucrat în bătălii (1914) nu ne rămâne decât să-l compătimim, nu atât de mult ca pe Darwin care are parte de o **Supraviețuirea [a] celui mai destoinic** în 1915. Singura consolare ar fi să-l citim într-o ediție **împodobit(ă) cu 315 chipuri** (în 1910).*

Nu este vorba de cuvinte disparate, ci de termeni puși în relație. Aspectul titlului se schimbă în întregime. De la forma „populară” la cea familiară și apoi la cea trivială distanța nu e mare. E începutul căderii în derizoriu.

Zona responsabilității antetului/colecției

Colecția apare din nevoia de a înscrie un conținut individual într-o serie, la jumătatea drumului între periodic și carte. Bibliotecarii pot mărturisi cât de dificilă e în practică diferențierea cazurilor particulare. Seria are rolul de a crea fidelitate față de instituția editoare prin crearea unor deprinderi de lectură dar și prin oferirea unor facilități (de preț, de achiziție), ceea ce în epocă nu era de neglijat, ținând cont de concurența cu periodicele, foarte ieftine.

Colecția se află într-un raport de continuitate cu titlul, așa cum antetul și editura se află într-un raport de continuitate cu zona autorului. În practică însă e greu de diferențiat antetul de colecție și amândouă de o informație aruncată accidental pe copertă. De asemenea, când instituția editoare nu apare, antetul preia pentru cititor de facto informația de editare, fără ca acest lucru să fie obligatoriu și adevărat.

Diversitatea colecțiilor și a editurilor⁷⁵ sugerează, cum am mai spus, o relație întâmplătoare. Epoca a cunoscut edituri de prestigiu, care și împărțeau piața de carte, de bună seamă familiare chiar cititorilor nu foarte avizați. În afară de produsele lor (cărți, almanahuri și calendare, periodice) publicul avea ocazia să fie familiarizat chiar cu personalitatea editorilor sau tipografilor, care nu erau persoane obscure. I. V. Socec și Thoma Basilescu conferențiau la Societatea Geografică Română, iar în provincie câte un trust⁷⁶ de presă domina viața culturală a unui oraș,

---

⁷⁵ Vezi anexele din volumul II al lucrării.

⁷⁶ Instituții care ofereau toate serviciile legate nu de carte, ci de hârtie. Erau papetării, librării, tipografi și edituri, scoteau și/sau comercializau periodice, broșuri, cărți dar și

uneori a unei provincii. Se poate accepta ideea că un cititor ar fi cumpărat o carte pentru că recunoștea editura sau tipografia (fie din experiență proprie, fie din experiența altora), dar este îndoielnic că era posibilă asocierea unei mari instituții editoare cu cartea de popularizare a științei. Singura relație certă – între Editura Gutenberg și colecția scoasă de Victor Anestin la Cîmpina apare abia în 1915. Timp de un an și jumătate Anestin va reuși să scoată unsprezece broșuri de popularizare a științei, al căror autor este în zece cazuri din unsprezece. În rest, cititorul ar fi trebuit să aibă memorie bună ca să stabilească relații, în situația în care o editură mare publica câteva sute de titluri pe an, din care doar câteva erau de popularizare a științei. Diversitatea instituțiilor editoare nu avea neapărat un efect negativ, dimpotrivă, crea o impresie de difuzare care putea fi benefică cărții de popularizare a științei, impresia că toți editează astfel de documente (ceea ce era adevărat, dar pe spații foarte întinse în timp), impresie sporită și de faptul că documentele de acest tip apăreau mult mai des în colecții de cultură generală decât în colecții special dedicate. Era ceea ce de altfel spunea și discursul de popularizare a științei: că toți trebuie să se preocupe de știință. Din această perspectivă, popularizarea științei puna în valoare editura (sau colecția) și nu invers, fiind un subiect onorabil, publicabil prin excelență și chiar „nobil” (programele gazetelor de tot felul au insistat suficient pe dezinteresul celor care publică astfel de texte). Minerva, Institut de arte grafice și editură își construiește imaginea de piață pe acest leit motiv al dezinteresului. Amintește permanent de modestia câștigului (în opoziție cu alte instituții mai venale), de dezinteresul material. Epoca dezinteresului real trece însă repede, dacă a existat vreodată în formă pură ea trebuie situată mult mai devreme, în epoca pașoptistă, și editurile profesionale urmăresc supraviețuirea economică și beneficiul. Cartea de popularizare a științei estompează această relație pecuniară între editor și cititor. Cititorul nu iese în întregime păcălit din această afacere pentru că discursul de popularizare a științei îl măgulește și pe el: a face știință, chiar pasiv, intră tot în sfera ocupațiilor nobile.

Adresabilitatea colecțiilor, ca și diversitatea acestora (ele pot fi adresate în mod particular *copiilor, tinerimii, mamelor, țaranului* etc, subînțelegându-se că celelalte colecții se adresează tuturor) sugerează un fenomen de difuziune.

---

litografii de pus pe pereți și hârtie de împachetat “artistică”, “cu model” și epuizau sau ocupau cea mai mare parte din piață.

Diversitatea colecțiilor care au publicat literatură de popularizare a științei ne ajută să înțelegem gradul de difuzare a fenomenului și să devenim mai sensibili la faptul că operarea cu concepte alterează realitatea. Să luăm cazul în care cartea de popularizare a științei apărea într-o colecție de cultură generală – cititorul deosebea probabil în cadrul colecției două grupe mari: literatura/ficțiunea (unde puneam memoriile?) și nonficțiunea. Făcea departajări mai fine de atât? Nimic nu ne dă dreptul să presupunem așa ceva. Dar în cazul în care era vorba despre o carte de călătorii, dar colecția se numea „Biblioteca Aventurilor celebre”, aparținea unui cotidian și era specializată în romane de senzație, diferența ficțiune/non-ficțiune mai era semnificativă? De altfel cel puțin două colecții șterg voită diferența dintre literatură (beletristică) și popularizarea științei. Fără să fie un concept bine delimitat, putem presupune că cititorul **ar fi distins** cartea de popularizare a științei de alte documente **dacă ar fi fost întrebat**, dar că nu era obligat să facă acest lucru în restul timpului. O mulțime de concepte funcționează așa. Orice cucoană știe să definească la cerere conceptul „bluză de mătase” și să se comporte pertinent față de concept (îl identifică dintr-un grup, îl utilizează) fără să-l definească în restul timpului, folosind în locul lui cu totul alte concepte operaționale: „bluze”, „bluze noi”, „bluze roșii”, „cadouri de la soacră – a se arunca”.